

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΑΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman τέως Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.— Erich
Frank.—Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας.—
Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς
Ἀμερικῆς.— Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἀθηνῶν.— August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau.—
Μιχ. Τσαμαδός.— Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσ-
σαλονίκης.— Franz Bœhm ἐκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.— Ἰωάν. Θεο-
δωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης.— Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1938

ΕΡΩΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ *)
ΕΝΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΡΩΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΥΠΟ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ

Α'. Η ΑΙΩΝΙΟΤΗΣ ΣΑΝ ΑΝΑΓΚΗ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ.
Β'. Η ΠΑΡΟΔΙΚΟΤΗΣ ΣΑΝ ΑΝΑΓΚΗ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ.
Γ'. ΠΑΛΙΝΩΔΙΑ.

Α'.

Η ΑΙΩΝΙΟΤΗΣ ΣΑΝ ΑΝΑΓΚΗ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ

Στή μελέτη μας αὐτή δὲ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ διόλου τὸ θεωρητικὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου. Τὸ ἐνδιαφέρον μας γιὰ τὸ χρόνο δὲν πηγάζει διόλου ἀπὸ μιὰν ἀνάγκη θεωρητικῆς γνώσης, μὰ ξεπηδᾷ ἀπὸ τὸν πόνο

*) Ἡ μελέτη αὐτὴ πρωτογράφηκε γερμανικὰ καὶ εἶναι ἡ ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορία διατριβὴ τοῦ συγγραφέως της. Ὑπεβλήθη στὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀϊδελβέργης καὶ κρίθηκε ἀπὸ τὸ καθηγητὴ μου καὶ Διδάσκαλο Κάρλο Γιάσπερς. Ἀφοῦ ὁ συγγραφεὺς της πῆρε τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας, ἡ μελέτη τυπώθηκε (μὲ ἐξώφυλλο: *Liebe und Zeit von Demetrios Kapetanakis, Heidelberg 1936*), μὰ, γιὰ ὀρισμένους λόγους, δὲ δόθηκε σὲ εὐρύτερη κυκλοφορία. Θὰ ἤθελα νὰ πῶ γιὰ τὸν ἑλληνα ἀναγνώστη πῶς, ἐπειδὴ βρίσκω τὸ περιεχόμενό της κάπως ξένο πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ τόπου μας, δὲ θὰ δημοσίευσά τὴ μετάφρασή της, ἂν δὲν ἔκρινα τὴ γνώση της ἀπαραίτητη γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ἄλλου ἔργου μου καὶ τῆς πνευματικῆς μου ἐξέλιξης, ποῦ, καθὼς διαπιστώνω ἀνασκοπώντας, δὲν εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ «ὀρθῶς ἐπὶ τὰ ἐρωτικὰ ἵέναι» ποῦ μᾶς δίνει ὁ Πλάτων στὸ «Συμπόσιο» (211c). Στὸ «*Liebe und Zeit*» ἔζησε ὁ συγγραφεὺς τὴν ἀγωνία ἐκείνου, ποῦ περνᾷ ἀπὸ τὸν πρῶτο ἀναβαθμὸ, ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὸ «ἀπολύτως ἀτομικὸ»—γιὰ τὸ «ἕνα σῶμα», καθὼς θὰ ἔλεγε ὁ Πλάτων,—ποῦ τοῦ ἐνέπνευσε τὴ μελέτη του «Ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα τοῦ ψυχικῶς Μόνου» (1934), στὸ δεύτερο ἀναβαθμὸ, στὸν ἐνθουσιασμὸ γιὰ κάτι τὸ γενικώτερο ποῦ τοῦ ἐνέπνευσε τὴ «Μυθολογία τοῦ Ὁραίου» (1937). Χωρὶς τὸ «*Liebe und Zeit*» ἡ μετάβαση θὰ φαίνονταν ἀκατανόητη.

τοῦ βαθύτερου ἑαυτοῦ μας, πού δὲ θέλει νὰ χαθῆ, μὰ νὰ πραγματοποιηθῆ, — πού δὲ θέλει μόνο νὰ περνᾷ τὴ ζωὴ του, νὰ σκέπτεται, νὰ γνωρίζη, νὰ θεωρῆ, μὰ νὰ ζῆ, νὰ ὑπάρχη ἀληθινά. Ὁ χρόνος πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, εἶναι ὁ χρόνος τοῦ ἀνθρώπου πού ἀγαπᾷ.

Ὁ ἄνθρωπος πού ἀγαπᾷ ζῆ τὸ χρόνο μὲ τὴν καρδιά του.¹⁾ Δὲν τὸν νοιώθει σὰν κᾶτι πού βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν πιὸ βαθειὰ καὶ πιὸ προσωπικὴ οὐσία τῆς ὑπαρξῆς του, — δὲν τὸν νοιώθει σὰν μιὰν ἀντικειμενικὴ καὶ γενικὴ πραγματικότητα πού σὰν τέτοια δὲν μπορεῖ νὰ θίξη τὴν ἀπόλυτὴ ἀτομικότητά του, — μὰ τὸν νοιώθει σὰν κᾶτι πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του, ἡ οὐσία τῆς ἴδιας του τῆς ὑπαρξῆς. Κι' ὅμως πρέπει νὰ τὸν πολεμήσῃ. Γιὰ νὰ πραγματοποιήσωμε τὸν ἑαυτό μας, πρέπει κάποτε νὰ τοῦ ἀντιταχθοῦμε. Ὁ ἐρωτευμένος ζῆ τὸ χρόνο ὄχι μόνο σὰν κᾶτι ἀπὸ τὸν πυρῆνα τοῦ εἶναι του, μὰ καὶ σὰν ἓνα ἐχθρὸ πού ἀπειλεῖ τὸ εἶναι του μὲ τὸν ἔσχατο κίνδυνο.

Τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου εἶναι γιὰ τὸν ἐρῶντα πρόβλημα τῆς ἴδιας του τῆς ὑπόστασης. Μαζὶ μὲ τὸν ἔρωτα γεννιοῦνται μέσα μας κι' ἀντινομίες, πού μᾶς ἀπειλοῦν τὸ πᾶν, — ἀντινομίες, πού δὲν εἶναι ἀπλῆς ἀπορίες τοῦ λογικοῦ μας, πού ἡ λύση τους θὰ ἐσῆμαινε κάποια πνευματικὴ ἱκανοποίηση, — μὰ ἀδιέξοδα, στὰ ὁποῖα μᾶς ὀδηγεῖ ὁ ἀγὼν μας γιὰ τὴν ὑπαρξή μας καὶ πού θὰ μπορούσαν νὰ σημάνουν καὶ τὸ χαμό μας. Ἐνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου στὸν ἔρωτα.

Μὲ τὸ πρόβλημα αὐτὸ θ' ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ, ἂν καὶ ξέρομε ἀπὸ πρὶν πὼς δὲ θὰ τὸ λύσωμε. Καμμιά μελέτη δὲν μπορεῖ νὰ βρῆ τὴ λύση τέτοιων προβλημάτων. Ἀντικειμενικὴ λύση τους δὲν ὑπάρχει. Ἡ ξερὴ σκέψη δὲν μπορεῖ νὰ τὰ συλλάβῃ. Τὰ ζῆ κανεὶς μὲ τὸ αἷμα του σὰν τὴν πιὸ ἀμεταβίβαστη καὶ προσωπικὴ μοῖρα, πού τὸ νόημά της βρίσκεται κρυμμένο σὲ σκότάδια ἀξεδιάλυτα γιὰ τὴν ἀνθρώπινη σκέψη. Ὅποιος κατέχεται ἀπὸ τέτοια προβλήματα, τὰ ζῆ μὲ ὅλες του τὶς δυνάμεις — ἀκόμα καὶ μὲ τὸ λογικό του — συχνὰ καὶ μὲ δυνάμεις ἐκφρα-

1) «L' amour, c'est l'espace et le temps rendus sensibles au coeur» Marcel Proust, 'A la Recherche du Temps Perdu, Tome VI, La Prisonnière, ** 45ῃ ἔκδοσι, Paris σελ. 249.

στικές. Πολλὰ ποιήματα κι' ἄλλα καλλιτεχνήματα γεννήθηκαν ἔτσι. Ἡ μελέτη μου αὐτὴ γεννήθηκε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ στηρίζεται σὲ συγγενικές της πνευματικές ἐκδηλώσεις.

Ἡ ἀσχολία μὲ αὐτὲς τίς ἐκδηλώσεις καὶ μὲ τὰ ἄτομα, στὰ ὁποῖα τίς ὀφείλομε, δὲ θέλει διόλου νὰ ἰκανοποιήσῃ ψυχολογικὴ περιέργεια. Ζητοῦμε στὴ ζωὴ τῶν ἄλλων τὸ νόημα τῆς δικῆς μας μοίρας, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτα πιὸ ἀπόλυτα ἀτομικὸ ἀπ' αὐτήν. Μὰ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ νῆσαι ἄτομο παρὰ στὴ σχέση του μὲ τοὺς ἄλλους καὶ μὲ τὴ γενικότητα. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι παράλογο τὸ πάθος ποὺ μᾶς σπρώχνει νὰ ζητοῦμε καὶ στοὺς ἄλλους ὅ,τι πιὸ προσωπικὸ ἔχομε. Ὁ ἴδιος λόγος δίνει καὶ στὴ μελέτη μας αὐτὴ τὸ γενικώτερο νόημά της καὶ τὴ δικαιολογία της. Ἄν καὶ ἡ πηγὴ της εἶναι ἀπόλυτα ἀτομικὴ, κινεῖται στὴ σφαῖρα τοῦ γενικοῦ — δηλαδὴ τοῦ ρητοῦ, τοῦ μεταδοτοῦ — καὶ κεῖ δὲν γυρεύει μόνο τὸ νόημα τοῦ ἀτομικοῦ, μὰ καὶ τὴν ὑπερατομικὴ του ἔκφραση. Ἡ ἔκφραση αὐτὴ δὲν ἀπευθύνεται πρὸς ὅλους, μὰ μόνο πρὸς ἓνα μοναδικό, γιατί, παρὰ τὴ γενικότητά της, δὲν ἐκφράζει κατὶ τὸ γενικό. Τὸ ἀπλῶς προσωπικὸ ἔχει ἀρθῆ μὲ τὴ διατύπωσή του, ποὺ ἂν καὶ δὲν ἀπευθύνεται πρὸς ὅλους, δὲν μένει πιά κρυμμένο στὴ σιωπῇ, σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχε. Τώρα ὑπάρχει βέβαια στὴ διατύπωσή του, πάντα ὅμως κρυμμένο στὸ διαφορούμενο νόημα τῆς γενικῆς κι' ἀντικειμενικῆς φράσης, ποὺ σημαίνει κατὶ, ποὺ ἐνῶ δὲν ἔχει γενικὴ κι' ἀντικειμενικὴ ἰσχύ, δὲν εἶναι ὅμως καὶ μόνο ἀτομικὸ, ἀμετάδοτα προσωπικό. — Δὲν ὑπάρχει πιὸ πολυσήμαντη λέξις ἀπὸ τὴ λέξις ἀγάπη. Ὅταν ἀγαπᾷ κανεὶς πραγματικά, δὲ θᾶθελε νὰ ἐκφράσῃ ὅ,τι πιὸ προσωπικὸ ζῆ μὲ τὴν κενότητα τοῦ γενικοῦ καὶ πολυσήμαντου τῆς λέξεως ἀγάπη. Κι' ὅμως ἡ κενότης αὐτὴ ἀκριβῶς προστατεύει ὅ,τι πιὸ ἀτομικὸ ἔχομε. Καὶ στὴ δημοσιότητα ἀκόμη ἂν δώσωμε τὴ διατύπωσή του, γιὰ τὸ κοινὸ δὲ θὰ ὑπάρχῃ παρὰ τὸ κενὸ τῆς διατύπωσης. Στὸ οὐσιαστικὸ δὲ θὰ φθάσῃ παρὰ ἐκεῖνος, ποὺ θὰ ζωντανέψῃ τὴ διατύπωση μὲ τὴν ἀτομικὴ του οὐσία, — ἓνας μοναδικός. — Στὴ μελέτη μας αὐτὴ μιλοῦμε γιὰ τὸν ἔρωτα γενικὰ — κι' ὅμως τὸ πρόβλημά μας δὲν ἔχει καμμιά σχέση μ' αὐτόν. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει παρὰ ὁ γνήσιος ἔ ρ ω ς.

Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει παρὰ ὁ ἔρωσ πού, ἐπειδὴ εἶναι πραγματικὸς, θέλει νᾶναι αἰώνιος.

Ὁ ἔρωσ μπορεῖ νᾶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἢ μιὰ δυνατότης ἢ μιὰ ἀνάγκη. Στὴν πρώτη περίπτωση ὁ ἄνθρωπος — ἀκόμα κι' ὅταν δὲ σκέπτεται, δὲν ὄνειροπολεῖ, δὲ φαντάζεται ἀπλῶς τὸν ἔρωτα, μὰ τὸν ζῆ καὶ μὲ τὸ σῶμα του¹⁾ — δὲν εἶναι ποτὲ πραγματικὸς, — Ὅποιος περνᾷ ἓνα γεγονὸς τῆς ζωῆς του σὰν μιὰ δυνατότητα τοῦ ἑαυτοῦ του, πού δὲν ἀποτελεῖ ἀνάγκη τῆς ὑπαρξῆς του, εἶναι τόσο λίγο ὁ ἑαυτός του, ὅσο καὶ κεῖνος πού βλέπει μὲ τὴ φαντασία του μιὰ δυνατότητα τοῦ ἑαυτοῦ του. Μιὰ βίωση, πού δὲν πηγάζει ἀναγκαῖα ἀπὸ τὸ εἶναι μας, καὶ πού σὰν ἀπλῆ δυνατότης δὲν ἔχει τὰ αὔστηρὰ ὄρια τοῦ πραγματικοῦ, πού μᾶς κάμνουν συγκεκριμένους, — μιὰ βίωση, πού τὴν περνοῦμε σὰν τὴ στιγμὴ μιᾶς ἀνεύθυνης κίνησης, πού δὲν μπορεῖ νὰ τὴν κάμη παρὰ ἓνα ὄν ἀφηρημένο, δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ κυριεύσῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ ὁλόκληρο τὸ εἶναι μας. Ὁλόκληρο τὸ εἶναι μας δὲν κυριεύεται ποτὲ ἀπὸ κάποιαν ἔρωτα, μὰ ἀπὸ τὸν ἔρωτα, πού εἶναι ἡ μοῖρα μας. Μπορεῖ κανεὶς νὰ πετᾷ χαριτωμένα καὶ φιλήδονα σὰν πεταλούδα τοῦ Παρνασσοῦ κι' ὅμοιος στὶς μέλισσες, πρᾶγμα ἑλαφρό, ἀπὸ λουλοῦδι σὲ λουλοῦδι²⁾ — μπορεῖ κανεὶς νὰ περᾶσῃ πολλά, κι' ὅμως στὸ τέλος νὰ νοιώσῃ τὸν ἑαυτό του ἀπελπιστικὰ ἀνικανοποίητο καὶ νὰ ὁμολογήσῃ, ὅπως ὁ Λὰ Φονταίν, πὼς δὲν ἔξῃσε πραγματικά.³⁾ — Χάνει κανεὶς τὴν πραγματικότητά του μέσα

1) Γιὰ τὸν ἄνθρωπο σὰν ἀπλῆ δυνατότητα βλ. τὶς θαυμάσιες ἀναλύσεις τοῦ Søren Kierkegaard, Die Krankheit zum Tode, übersetzt von H. Gottsched und Chr. Schrempf, 5. und 6. Tausend, Jena, σελ. 32—34 καὶ die Wiederholung eis Furcht und Zittern die Wiederholung, übersetzt von H. C. Ketels, H. Gottsched u. Chr. Schrempf, 3. Aufl., Jena, σελ. 142 κ. ἐπ.

2) La Fontaine, Epîtres, XIV, εἰς Oeuvres Complètes, Paris, Firmin Didot, MDCCCLXXXV, σελ. 550 στήλη α'.

3) La Fontaine, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 550 στήλη β'.

*Je m'avoue, il est vrai, s'il faut parler ainsi
Papillon du Parnasse et semblable aux abeilles.
Je suis chose légère et vole à tout sujet;
Je vais de fleur en fleur et d'objet en objet.
Que me servent ces vers avec soins composés?*

στὸν ἀφρημένο χῶρο τῶν δυνατοτήτων, — σκορπιέται μέσα στὴν ἀλλαγὴ τοῦ διαρκῶς νέου, — γίνεται σχετικὸς μέσα στὴν παροδικότητα τῶν στιγμῶν, — λησμονᾷ τὸν ἑαυτό του μέσα στὴν ποικιλία τῶν φαινομένων, — τὸν χάνει μέσα στὸν ἴλιγγο τῶν μεταβολῶν, — περνᾷ τὰ πάντα, μὰ δὲν ζῆ πραγματικά. Τίποτα δὲν δίνει τὴν ἀπόλυτη πλήρωση, γιὰτι καμμιά βίωση, ποὺ τὴν περνᾷ κανεὶς σὰν ἀπλὴ δυνατότητα, δὲν εἶναι ἀπόλυτη. Θὰ μπορούσε καὶ νὰ μὴν εἶχε συμβῆ. Ὑπάρχει κοντὰ σὲ ἄλλες δυνατότητες. Δὲν συνδέεται τόσο βαθειὰ κι' ἀναγκαῖα μὲ δλόκληρη τὴν ὑπαρξή μας, ὥστε τὸ τέλος τῆς νὰ ἐσήμαινε τὸ τέλος μας. Ἡ ἀπιστία καὶ ἡ παροδικότης εἶναι ἀναγκαῖες στὸ ἔρωτα ποὺ τὸν περνᾷ κανεὶς σὰν μιὰν ἀπλὴ δυνατότητα. Πίστη καὶ αἰωνιότης δὲ θᾶχαν κανένα νόημα μέσα του. Θὰ ἐσήμαιναν τὴν αἰώνια ἀπόγνωση σὲ μιὰ κατάσταση, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς δώση μηδὲ τὴν ἐλπίδα μιᾶς πλήρωσης καὶ πραγματοποίησής μας, — μιὰ κατάσταση, ποὺ μόνο σὰν παροδική, σὰν μετάβαση πρὸς μιὰ δυνατὴ πραγματοποίηση τοῦ ἑαυτοῦ μας θὰ μπορούσε νᾶχη κάποιον νόημα. Αὐτὸς ὅμως ὁ ἔρως, ποὺ πρέπει νᾶναι παροδικὸς γιὰ νὰ σημαίνει κάτι, δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὸν ἔρωτα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἐνῶ στὸν πρῶτον πίστη κ' αἰωνιότης θὰ ἐσήμαιναν τὴν ἀπόγνωση, πίστη κ' αἰωνιότης ἀποτελοῦν στὸ δεύτερον τὴν ὑψιστὴ ἀνάγκη.

«Ἄλλοίμονο στὸν ἄνδρα, ποὺ στὶς πρῶτες στιγμὲς μιᾶς ἐρωτικῆς σχέσης δὲν πιστεύει πὼς ὁ δεσμὸς πρέπει νᾶναι αἰώνιος. Ἄλλοίμονο σ' ἐκεῖνον, ποὺ ἐνῶ ἀκόμη βρίσκεται στὴν ἀγκαλιὰ τῆς ἀγαπημένης, ποὺ τοῦ παραδόθηκε ἐπὶ τέλους, προαισθάνεται πὼς θὰ μπορούσε κάποτε νὰ χωρισθῆ ἀδιάφορος ἀπ' αὐτήν.»¹⁾ — Ἔτσι φωνάζει ὁ Ἀδόλφος στὸ δμώνυμο μυθιστόρημα τοῦ Μπενζαμέν Κονστάν, στὴ σκληρὴ αὐτὴ διήγησι μιᾶς «ἀληθινῆς ἱστορίας τῆς κακομοιριᾶς τῆς ἀνθρώπινης καρδιᾶς».²⁾ — Ὁ Ἀδόλφος δὲν εἶναι «esthète» σὰν τὸν Λὰ Φονταίν.

*N' en attends - je autre fruit que de les voir prisés ?
C' est peu que leurs conseils, si je ne les (puis) suivre,
Et qu'au moins vers ma fin je ne commence à vivre :
Car je n' ai pas vécu*

1) Benjamin Constant, Adolphe, Paris (Garnier) σελ. 31—32.

2) B. Constant, ἐνθ. ἄνωτ. 107.

Είναι πολὺ βαρὺς γι' αὐτό. Ἐάν ὅμως δὲν ἐξατμίζεται στὴν ἀστάθεια τῶν δυνατοτήτων, ξεραίνει μὲ τὴ σκέψη του καὶ μὲ τὴ θανάσιμη αὐτοανάλυση τὴν πηγὴ τῆς ὑπαρξῆς του. Ἔτσι, ἂν καὶ δὲ θέλει νὰ ζήσει τὸν ἔρωτα σὰν δυνατότητα, μὰ σὰν πραγματικότητα, — ἂν καὶ νοιώθει βαθειὰ τὴν ἀνάγκη τῆς πλήρωσης καὶ τοῦ γνήσιου ἔρωτος, — δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ στὸν ἔρωτα, γιὰτὶ ἡ πραγματοποίηση αὐτὴ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ κανενὸς τῆ θέληση, μὰ εἶναι ἓνα δῶρο, «ποὺ πρέπει νὰ τὸ ζητοῦμε ἀπὸ τὸν οὐρανό». ¹⁾ Μπορεῖ νὰ βγαίνει ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ὑπαρξῆς μας, ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ βαθύτερου ἑαυτοῦ μας, — μὰ ὅ,τι πιὸ βαθὺ καὶ γνήσιο ἔχομε δὲν μποροῦμε μῆτε νὰ τὸ γεννήσωμε, μῆτε καὶ νὰ τὸ ἀλλάξωμε μὲ τὴν ἐξωτερικὴ μας θέληση. Ἄλλες δυνάμεις χαρίζουν στὸν ἑαυτό μας τὴν πηγὴ του. — Γι' αὐτὸ γιὰ νὰ γεννηθῇ ὁ ἔρωτος ποὺ κυριεύει καὶ πραγματοποιεῖ ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξή μας, δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἡ ἐξωτερικὴ μας θέληση. — Ὁ ἔρωτος μᾶς κυριεύει κι' ὅταν ἀκόμα δὲν τὸ θέλομε :

*Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ποὺ μὲ σπρώχνει μὲ τὴ βία πρὸς σένα,
Ἄλλοίμονό μου, ἄλλοίμονό μου, ἄλλοί,
Γερά δεμμένο ; Δὲν εἶμαι ἐλεύθερος λοιπόν ;*

φωνάζει ὁ ΜΙΧΑΗΛ ΑΓΓΕΛΟΣ ²⁾ πρὸς τὸν ἐρώμενο. Ἀντιστέκεται στὸν ἔρωτα ποὺ τὸν κυριεύει στὴ θεὰ τοῦ Ἐνὸς ποὺ τὸν συγκλονίζει. — Μπορεῖ νὰ θέλῃ κανεὶς νᾶναι ἐλεύθερος ἀπὸ πάθος καὶ ἡσυχος. Σὰν γεννηθῇ ὅμως ὁ ἔρωτος, δὲν ὑπάρχει πιά ἐλευθερία παρὰ στὸ σύνδεσμο μὲ τὸν ἀγαπημένο, — δὲν ὑπάρχει ἡσυχία παρὰ στὴν πλήρωση τῆς ἐπικοινωνίας μαζί του, — οὔτε καὶ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι κανεὶς μαζί του. Πρὶν ν' ἀγαπήσῃ κανεὶς ἀληθινά, μπορεῖ νὰ ὑποφέρει ἀπὸ τὴν ἔλλειψη τοῦ ἔρωτος, — μπορεῖ νὰ πονῆ νοιώθοντας τὴ μοναξιά, — ἢ δυσφορία του ὅμως, ἂν καὶ γεννιέται ἀπὸ τὴ φτώχεια καὶ τὴν κακομοιριά τῆς πραγματικότητός του, μένει πάντα φτωχὴ καὶ λίγο πραγματικὴ. Ὅταν ὅμως παρουσιασθῇ ὁ Ἐνας, ποὺ μᾶς τραβᾷ μὲ τὴ βία κοντά του, — ὁ Ἐνας ποὺ ξυπνᾷ ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξή μας καὶ

1) B. Constant, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 104.

2) Michelangelo-Uebersetzungen von Rainer Maria Rilke (εἰς Rilkes Gesammelte Werke, Bd. VI, Leipzig MCMXXVII σελ. 222).

μᾶς καλεῖ νὰ πραγματοποιηθοῦμε στὸ σύνδεσμό μας μαζί του, τότε ὁ πόνος τῆς μοναξιᾶς μας παίρνει ἄλλη σημασία. Ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Ἔνα, ἢ ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ μᾶς, τὸ χάσιμό του μπορεῖ νὰ σημαίνουν γιὰ μᾶς τὴν ἐκμηδένιση ὁλόκληρου τοῦ εἶναι μας : τὸ χάσιμο τοῦ Παντός,¹⁾—γιατὶ στὸν γνήσιον ἔρωτα ὁ ἐρώμενος εἶναι «τὸ Πᾶν» γιὰ τὸν ἐρῶντα.

Ἀπὸ τὸν ἐρώμενο, ἀπὸ τὴν ἔνωση μας μ' αὐτὸν ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία μας—κι' ὅμως δὲν μποροῦμε τίποτε νὰ κάμωμε μὲ μόνη τὴ θέλησή μας. Κάθε ἀντίστασή μας στὸν ἔρωτα ποὺ μᾶς κυριεύει, εἶναι μάταιη. Στὴν ἀντίσταση δὲ θὰ βροῦμε ποτὲ τὴ λύτρωση,—τὴν πραγματοποίησή μας. Στὸ τέλος κι' αὐτὸς ὁ πιὸ περήφανος θὰ ὁμολογήσῃ.

Ὅσο φυλαγόμενον κι' ἀντιστεκόμενον ἤμουν φτωχός.

Δὲν ἀνήκω στὸν ἑαυτό μου παρὰ ἀπὸ τότε ποὺ δόθηκα.²⁾

Μὰ καὶ ἡ ἀντίσταση στὸν ἔρωτα ποὺ μᾶς ἀφήνει εἶναι ἐπίσης μάταιη.—Τὸ ἄνθος τοῦ ποιητῆ μαραίνεται στὴ γλάστρα παρ' ὅλες τὶς περιποιήσεις. Μὰ γιὰ ποῖο λόγο—σκέπτεται αὐτὸς—νὰ φυλάγῃ ἀκόμη τὸ χλωμὸ λουλοῦδι μὲ τὴν ἄρρωστη καρδιά; Μόνο γιὰ στενοχώρια; Τὸ κόβει λοιπὸν—καὶ σὲ δυὸ τελευταίους στίχους μᾶς δείχνει τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν ἀγάπη ποὺ πεθαίνει,—μιὰν ἀπελευθέρωση, ποὺ δὲν εἶναι λύτρωση τοῦ ἑαυτοῦ μας, μὰ ἓνα ἀπελπισμένο ἄδειασμα :

*Τώρα σηκώνω πάλι τὰ ἄδεια μου μάτια
Καὶ στὴν ἄδεια νύχτα τὰ ἄδεια χέρια.³⁾*

Ἡ δυστυχία τοῦ Ἀδόλφου τοῦ Κονστὰν ἔγκειται στὴ βαθεῖα κι' ἀθεράπευτη ἀδυναμία τῆς φύσης του. Ἡ πηγὴ τῆς γνήσιας ἀγάπης, ἡ δύναμη νὰ ζήσει τὸ ἀπόλυτο στερεοῦν γρήγορα μέσα του. Μὰ οὔτε καὶ τὴν ἐξωτερικώτερη δύναμη δὲν ἔχει ὁ Ἀδόλφος, νὰ κόψῃ καὶ νὰ πετάξῃ, σὰν τὸ ποιητῆ τῆς «Χρονιαῆς τῆς Ψυχῆς» τὸ ἄρρωστο λουλοῦδι.—Ἔτσι ἀναγκάζεται νὰ μείνῃ, ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τοῦ οἴκτου,

1) Βλ. τὴ μελέτη μας : Ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα τοῦ ψυχικῶς Μόνου, Ἀθήναι 1934.

2) Stefan George, Der Stern des Bundes, 5. Ausg., Berlin 1922, σελ. 59.

3) Stefan George, Das Jahr der Seele, endgültige Fassung Berlin, σελ. 31.

μέσα στὸν ἐρωτικὸ δεσμὸ σὰν φυλακισμένος γεμᾶτος δυσφορία, μῖσος κι' ἀπόγνωση, —κι' ἀντὶ νὰ σώσῃ τὴν ἐρωμένη, ποὺ τὴ λυπᾶται, τὴ σκοτώνει στὸ τέλος, —παρὰ τὴ θέλησή του, ποὺ ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νᾶναι πιά πηγαία, προσπαθεῖ τοῦλάχιστον νὰ κρατήσῃ τὴν ἐξωτερικὴ πίστη. Τὸ μεγάλο μαρτύριο τοῦ Ἀδόλφου εἶναι ἡ ἀνικανότης ν' ἀγαπήσῃ γιὰ πολὺ γνήσια, πηγαία, —ἡ ἀδυναμία του νὰ ζήσῃ γιὰ πολὺ τὸ ἀπόλυτο μὲ ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξή του, —ἡ φτώχεια καὶ ἡ κακομοιριά τῆς φύσης του. Ὁ Ἀδόλφος ὑπέφερε ὅσο κανεὶς ἄλλος ἀπὸ τὴν ἀδυναμία νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ἀπόλυτο μὲ μόνη τὴ θέλησή του. Γνώρισε πολὺ καλὰ τί σημαίνει νὰ στερεῖται κανεὶς ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ δῶρα, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς τὰ δώσῃ μόνο ἡ δική μας δύναμη, μὰ ποὺ πρέπει νὰ τὰ ζητοῦμε ἀπὸ τὸν οὐρανό. Γνώρισε καλὰ τὴν κόλαση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ εὔρῃ στὸν ἐρωτικὸ δεσμὸ τὴν ὑψιστὴ πλήρωση, —κι' ὅμως δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ τὸ ἐπιτύχῃ. Μιὰ τέτοια κόλαση, εἶναι καὶ ἡ «δυστυχία» τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ στὴν ἀρχὴ ἑνὸς ἐρωτικοῦ δεσμοῦ δὲν πιστεύει στὴν αἰωνιότητά του, ἀν καὶ ἀγαπᾷ, μ' ἕναν ἔρωτα ὅμως ποὺ δὲν εἶναι γνήσιος, ἀφοῦ δὲν ἐπιφυλάσσει παρὰ βᾶσανα καὶ ποτὲ πλήρωση. —Ὁ γνήσιος ἔρωτος, ποὺ τὸν ζοῦμε σὰν ἀνάγκη τοῦ εἶναι μας, θέλει νὰ εἶναι αἰώνιος, γιὰτὶ μέσα του παίζεται ἡ τύχη ὀλόκληρης τῆς ὑπαρξῆς μας, —καὶ τῆς δικῆς μας καὶ τοῦ ἀγαπημένου. Ὁ γνήσιος ἔρωτος καλεῖ καὶ θέλει νὰ πραγματοποιήσῃ ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξή μου στὴ σχέση μὲ ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀγαπημένου. «Ὁλόκληρη ἡ ὑπαρξή» μας ὅμως δὲν εἶναι αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἢ δυνατότης μας, —δὲν εἴμαστε ἐμεῖς σὲ μιὰν ἀπλὴ στιγμὴ ἢ καὶ σὲ ἕνα ὠρισμένο χρονικὸ διάστημα, ὅσο μεγάλο κι' ἂν εἶναι, —δὲν εἶναι οὔτε καὶ ἡ ζωὴ μας ἀπὸ τὴ γέννηση ὡς τὸ θάνατό μας. Δὲν νοιώθω ὀλάκερο ὡς τὸν ἑαυτό μου παρὰ στὴν αἰωνιότητα. Καὶ μόνο σὰν αἰώνια βλέπω τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἄλλου, ὅταν τὸν ἀγαπῶ. Ὁ γνήσιος ἔραστής θέλει στὸ σύνδεσμό του μὲ τὸν ἐρώμενο νὰ πραγματοποιήσῃ καὶ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸν ἄλλον σὰν ὑπαρξὴ μοναδική, ἀναντικατάστατη κι' ἀπόλυτη, — δηλαδὴ αἰώνια. Θέλει νὰ δοθῇ ὀλόκληρος καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν αἰώνια πλήρωση καὶ τοῦ ἑαυτοῦ

του καὶ τοῦ ἀγαπημένου.— Θυμόμαστε τὴν ἐρωτικὴ ἐξομολόγησιν τοῦ Φάουστ :

Ἔ, μὴ φοβᾶσαι ! Αὐτὸ τὸ βλέμμα
 Κι' αὐτὸ τὸ σφίξιμο τοῦ χεριοῦ ἕς σοῦ πῆ
 Τὸ ἀνέκφραστο :
 Νὰ δίνεσαι δλόκληρος καὶ νὰ νοιώθης
 Μιὰν ἡδονὴν ποὺ πρέπει νὰ ναι αἰώνια !
 Αἰώνια ! — Τὸ τέλος τῆς θᾶταν ἀπελπισία.
 "Ἄχ, ὄχι τέλος ! "Ὅχι τέλος !¹⁾

Ἡ ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος, ποὺ οἱ στίχοι αὐτοὶ ἐκφράζουν μὲ τέτοιο πάθος, εἶναι τόσο βαθειὰ ριζωμένη μέσα στὸν γνήσιο ἔρωτα, ὥστε κι' αὐτὸς ἀκόμη ποὺ ζητᾷ νὰ τὸν ὀρίσῃ ἐννοιολογικὰ, δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀγνοήσῃ. Χωρὶς τὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος ὁ ἔρως δὲν εἶναι γνήσιος.— Ἔτσι κι' ὁ Σωκράτης τοῦ «Συμποσίου» τοῦ ΠΛΑΤΩΝΟΣ στὴν προσπάθειά του νὰ συλλάβῃ ἐννοιολογικὰ τὴν οὐσία του²⁾, τονίζει μ' ἐπιμονὴν πὼς ὁ Ἔρως δὲ θέλει νὰ ἔχῃ ἀπλῶς δικό του τὸ ἐρώμενο ἀντικείμενο, μὰ νὰ τὸ ἔχῃ δικό του γιὰ πάντα.³⁾

Ὁ ἑλληνικὸς νοῦς προσπάθησε, σπρωγμένος ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ του πάθος, νὰ φέρῃ στὸ καθαρὸ φῶς τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου τὴν τεράστια ὀρμὴν πρὸς τὸ ἀπόλυτο καὶ τὴν πραγματοποίησίν του,—τὸν γνήσιο ἔρωτα. Ἡ τιτανικὴ αὐτὴ ὀρμὴ ἔπρεπε νὰ φωτισθῇ καὶ νὰ διαποτισθῇ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ φῶς—νὰ πάρῃ μιὰ μορφήν, ποὺ ἂν καὶ στοὺς πολλοὺς, τοὺς ἀνίκανους νὰ τὴ συλλάβουν, φαίνεται ἀναγκαῖα ψυχρὴ, ἀψυχη καὶ χωρὶς ζωὴν, πάλλει ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ πλοῦτο τοῦ πιὸ ζωντανοῦ αἵματος καὶ τοῦ πιὸ πύρινου πάθους. Ἡ λέξις «ἀεὶ» — γιὰ πάντα — ξεπήδησε μέσ' ἀπὸ τὴ σαφήνεια τῶν ἐννοιολογικῶν συζητήσεων τοῦ «Συμποσίου» σὰν ἓνα γνώρισμα τῆς φύσεως τοῦ ἔρωτος τόσο διαφανές, ὅσο καὶ κάθε ἄλλη ἐννοια ποὺ μᾶς προσφέρεται ἀπὸ

1) Goethe, Sämtliche Werke in vierzig Bänden, Stuttgart und Tübingen, bei Cotta, 1854, XI. Band, σελ. 139.

2) Πλάτωνος, Συμπόσιον 199—206.

3) «Ἔστιν ἄρα συλλήβδην ὁ ἔρως τοῦ τὸ ἀγαθὸν αὐτῷ εἶναι ἀεὶ». — Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ., 206.

τὸ Σωκράτη. Ὅποιος πλησιάζει τὶς ἔννοιες μόνο μὲ τὸ λογικὸ του καὶ δὲν τὶς βλέπει παρὰ σὰν ἄδεια διανοήματα, χωρὶς ποτὲ νὰ νοιώθῃ τὴν οὐσία καὶ τὴ ζωὴ πού κρύβονται κάποτε μέσα τους, θὰ προσπεράσῃ καὶ τὶς ἐννοιολογικὲς ἀναζητήσεις τοῦ Σωκράτη χωρὶς νὰ συναρπασθῇ ἀπὸ αὐτές. Δὲν θὰ δῆ παρὰ ξερούς τύπους, λέξεις, ἔννοιες, παιχνίδια καὶ λογικὲς λειτουργίες ἐκεῖ, ὅπου πρόκειται γιὰ τὴ γεμάτη πάθος κίνηση πού ζητᾷ τὴν ἀλήθεια, — τὴν ἀλήθεια, ἀπ' ὅπου ἀντλοῦμε τὴ ζωὴ μας. Τέτοια εἶναι καὶ ἡ κίνηση, πού ἀπὸ μέσα της ξεπήδησε καὶ ἡ λέξη εἰς τὴν ἔκφραση τῆς τεράστιας ὁρμῆς τοῦ ἔρωτος πρὸς τὸ ἀπόλυτο καὶ τὴν πραγματοποίησή του — πού δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν ἐπιτύχῃ ἐντελῶς μήτε καὶ γιὰ μιὰ μόνο στιγμή. Καμμιά στιγμιαία πλήρωση δὲν μπορεῖ νὰ σημάνῃ στὸν ἔρωτά μας τὴν τελειωτικὴν πλήρωση, ὅσο τὴν νοιώθουμε σὰν στιγμιαία κι' ὄχι σὰν αἰώνια. Γι' αὐτὸ καὶ καμμιά πλήρωση τοῦ παρόντος δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ μᾶς ἱκανοποιήσῃ πλήρως στὸν ἔρωτα. Συνήθως ὅμως οἱ ἔραστες δὲν μποροῦν νὰ συλλάβουν καὶ νὰ ἐκφράσουν τὸ λόγο πού τοὺς κάμνει νὰ μένουν ἀνικανοποίητοι. Ὁ πλατωνικὸς Ἀριστοφάνης μᾶς δείχνει μιὰ τέτοια περίπτωση καὶ γιὰ νὰ δώσῃ κάποιαν ἔκφραση στὴν ἀνέκφραστη ἀνάγκη, πού τὴν ἀφήνει ἀνικανοποίητη ἡ πλήρωση τοῦ παρόντος, στέλλει ἕναν εὐμενῆ θεὸ στὸς ἀγκαλιασμένους ἔραστες, πού ὅμως δὲν βρίσκουν τὸ Πᾶν στὸ ἀγκάλιασμά τους αὐτό, — τοὺς στέλλει τὸν Ἡφαιστο μὲ τὰ ἐργαλεῖα του πού θὰ τοὺς ρωτοῦσε: «Τί ζητᾶτε, ὦ ἄνθρωποι, ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον;» Κι' ἂν ἐκεῖνοι δὲν ἤξεραν τί ν' ἀπαντήσουν καὶ τοὺς ρωτοῦσε καὶ πάλι: «Μήπως θέλετε νὰ μείνετε μαζὶ ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο, ἔτσι πού μήτε μέρα μήτε νύχτα νὰ μὴ χωρίζετε; Ἄν αὐτὸς εἶναι ὁ πόθος σας, εἶμαι πρόθυμος νὰ σᾶς χύσω καὶ νὰ σᾶς σφυρηλατήσω σ' ἕνα κομμάτι ἔτσι πού ἀπὸ δυὸ νὰ γίνετε ἀμέσως ἕνας, κι' ὅσον καιρὸ ζητε νὰ ζῆτε καὶ οἱ δυὸ μαζὶ σὰν ἕνας, κι' ὅταν πάλι πεθάνετε, ἕνας νὰ εἰσθε καὶ ὄχι δυό, σ' ἕναν ταυτόχρονο θάνατο. Σκεφθῆτε λοιπὸν ἂν αὐτὸ εἶναι πού ποθεῖτε κι' ἂν θὰ μείνετε εὐχαριστημένοι σὰν τὸ ἐπιτύχετε». Μόλις ἀκούσει αὐτὰ οὔτε ἕνας — εἴμαστε βέβαιοι — δὲ θᾶλεγε ὄχι οὔτε καὶ θᾶδειχνε διαφορετικὴ ἐπιθυμία, μὰ θὰ πίστευε πὼς ἄκουσε ὅ,τι ἀκριβῶς ἀπὸ καιρὸ τώρα ποθοῦσε, νὰ ἐνωθῇ καὶ νὰ

συγχωνευθῆ με τὸν ἀγαπημένο του ἔτσι πὺν νὰ γίνουν ἕνας ἀντὶ δύο».¹⁾ Ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ ἑλληνικοῦ νοῦ, νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἀνέκφραστο τῆς ἐρωτικῆς ὁρμῆς, — νὰ ὀρίσῃ τὸ ἀκαθόριστό της, — νὰ κλείσῃ μέσα στὸ φωτεινὸ λόγο τὴν ἀνησυχητικὴ της ἀμορφία, πηγάζει ἀπὸ τὸ ἴδιο φιλοσοφικὸ πάθος, πὺν ὀδήγησε στὶς ἐννοιολογικὲς σωκρατικὲς συζητήσεις, καὶ ἔχει τὸ ἴδιο περιεχόμενον μ' αὐτές. Μὲ τὴ διαφορὰ πὺς ἐδῶ ἡ μορφὴ δὲν εἶναι πιά ἐννοια, μὰ εἰκόνα. Ἐνῶ ὁ ἀφηρημένος ὀρισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ παρὰ τὴν ἀφηρημένη τάση, ἡ συγκεκριμένη εἰκόνα μᾶς δείχνει τὴν πραγματοποίηση τῆς τάσης καὶ ἡ ἐπίδρασή της ἐπάνω μας εἶναι πιά καθησυχαστικὴ, πιά ἰκάνοποιητικὴ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐννοίας, γιὰ τὸ σπουδαῖο στὸν ἔρωτα δὲν εἶναι τὸ ἀφηρημένο, μὰ τὸ συγκεκριμένο, — δὲν εἶναι ἡ θέληση, μὰ ἡ πραγματοποίηση, — δὲν εἶναι τὸ νόημα, μὰ ἡ αἰσθητή, ἡ ἀπτή πραγματικότης. Ἐτσι τὸ «ἀεὶ» τῆς ἐννοιολογικῆς σύλληψης τοῦ ἔρωτος — «τὸ νὰ ἔχη κανεὶς τὸ ἐρώμενον γιὰ πάντα δικό του», — μᾶς φαίνεται σὰ μιὰ θέληση, πὺν τὴ συγκεκριμένη τῆς πραγματοποίηση δὲν τὴ βλέπομε ἀκόμη. Σ' αὐτὸ ὅμως ἔγκειται ἀκριβῶς ἕνα ἀπὸ τὰ πιά ὀδυνηρὰ προβλήματα τοῦ ἔρωτος — τὸ πρόβλημα τῆς μελέτης μας. Ὁ ἔρως, σὰν ὁρμὴ πρὸς τὸ ἀπύλυτο, εἶναι καὶ ὁρμὴ πρὸς τὸ αἰώνιο. Αἰώνια πρέπει νὰ συνδεθοῦμε με τὸν ἐρώμενον, κι' αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ μέσα στὴν πραγματικότητα, μέσα στὸ χρόνο τῆς ὑπαρξῆς μας. Πὺς ὅμως μπορούμε νὰ πραγματοποιήσωμε τὴν αἰωνιότητα μέσα στὸ χρόνο; — Τὸ «ἀεὶ» τοῦ ἀφηρημένου ὀρισμοῦ τοῦ «Συμποσίου» δίνει στὴν ἐρώτηση αὕτη μιὰν ἀόριστη ἀπάντηση, — ἀν καὶ ἡ συζήτηση, ἀπ' ὅπου ξεπήδησε τὸ «ἀεὶ» μᾶς δείχνει, πὺς με τὴ λέξη αὕτη οἱ συζητηταὶ ἐννοοῦσαν, τοῦλάχιστον γιὰ μιὰ στιγμή,²⁾ τὴ διαρκῆ παρουσία μέσα στὸ ρεῦμα τοῦ χρόνου. Ὅπως ὅποτε ὅμως ὁ ὀρισμὸς μένει ἀφηρημένος καὶ μᾶς ἀφήνει στὴν ἀγωνία τῆς ἀοριστίας. Μόνον μιὰ εἰκόνα τόσο ἀπτή σὰν τοῦ Ἀριστοφάνη μπορεῖ νὰ

1) Πλάτωνος, Συμπόσιον 192d — 192e. — Θὰ θέλαμε πολὺ νὰ δίναμε τὰ χωρία αὐτὰ ἀπὸ τὸ «Συμπόσιο» στὴ μετάφραση τοῦ πολυαγαπημένου μας Συκουτρῆ, πὺν τόσα τοῦ ὀφείλομε. Ἐπειδὴ ὅμως, ἡ ιδιοτυπία τῆς γλώσσας του θὰ ἔσπαζε τὴν ἐνότητα τῆς ἐργασίας μας, βρεθήκαμε στὴν ἀνάγκη ν' ἀπομακρυνθοῦμε κάπως — ὅσο μπορέσαμε λιγώτερον — ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ Συκουτρῆ.

2) Πλάτωνος, ἐνθ' ἀνωτ. 200d καὶ ἐπ.

ίκανοποίηση τὴν ἀνάγκη μας γιὰ τὸ αἰσθητὰ ὁρισμένο, γιὰ τὸ συγκεκριμένο, γιὰ τὸ πραγματικό. Στὴν εἰκόνα αὕτη μᾶς παρουσιάζεται τὸ ἐρωτικὸ «ἄει» σὰν διαρκῆς συνένωση ποὺ δὲν τερματίζεται μὲ τὴ ζωή.— Μὰ ὁ Πλάτων δὲν περιορίζεται στὸ νὰ μᾶς δείξῃ μόνο μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἄριστοφάνη μιὰ πραγματοποίηση τοῦ «ἄει».— Ἄφοῦ ὁ γνήσιος ἔρωσ θέλει νὰ ἔχῃ γιὰ πάντα δικό του τὸ ἐρώμενο, γνήσια του πραγματοποίηση εἶναι ἡ πίστη — τοῦλάχιστον ἡ ἰσόβια πίστη. Αὐτῆς τῆς τελευταίας ὑπερασπιστῆς εἶναι ὁ Πausανίας τοῦ «Συμποσίου».

Ὁ Πausανίας, ἂν καὶ ἀγνοεῖ κάθε μεταφυσικὴ καὶ κλείνει τὸν ἑαυτό του μὲ αὐστηρότητα μέσα στὸ πιὸ ἐγκόσμια ὄρια τῶν ἡθῶν καὶ τῆς κοινωνίας, δείχνει μιὰ σοβαρότητα τόσο βαθειά, ὥστε οἱ ἰσχυρισμοὶ του παίρνουν τὸ βάρος τῆς πιὸ σεβαστῆς ἀλήθειας.— Ὅλοι οἱ ἔρωτες δὲν εἶναι γνήσιοι· κάθε γνήσιος ὅμως ἔρωσ πρέπει νᾶναι αἰώνιος, — τονίσαμε παραπάνω.— Ὅλοι οἱ ἔρωτες δὲν εἶναι γνήσιοι· κάθε γνήσιος ὅμως ἔρωσ πρέπει νᾶναι ἰσόβια πιστὸς— ὑποστηρίζει ὁ Πausανίας. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀληθινὸς ἐκεῖνος ὁ ἐραστὴς «ποὺ ἀγαπᾷ περισσότερο τὸ σῶμά ἀπὸ τὴν ψυχή». Ἐνας τέτοιος ἐραστὴς δὲν μπορεῖ νᾶναι σταθερὸς, «ἄφ' οὗ καὶ τὸ πρᾶγμα ποὺ ἀγαπᾷ δὲν εἶναι σταθερὸ. Μόλις περάσει ἡ ἀνθηρότης τοῦ σώματος, ποὺ εἶχε ποθήσει, κάνει φτερὰ καὶ φεύγει, ἀφ' οὗ καταπατήσῃ πλῆθος λόγια καὶ ὑποσχέσεις. Ἐνῶ ἂν εἶναι ἐραστὴς τοῦ καλοῦ ἡθους, μένει ἰσόβια σταθερὸς, καθὼς εἶναι ἑνωμένος μὲ κατὶ τὸ σταθερὸ».¹⁾— Μὰ καὶ τὰ μικρὰ παιδιά, τὰ ἄμορφα ἀκόμη, ποὺ δὲν ξέρεי κανεὶς πῶς θὰ ἐξελιχθοῦν καὶ ποῦ θὰ καταλήξουν, δὲν μποροῦν ν' ἀποτελέσουν σταθερὸ ἐρωτικὸ ἀντικείμενο. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ γνήσιοι ἐραστῆς «δὲν ἐρωτεύονται ἀνώριμα παιδιά, μᾶνέους, ποὺ ἀρχισαν νὰ ἔχουν κρίση, καὶ τοῦτο συμπίπτει σχεδὸν μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν πρώτων τριχῶν τοῦ προσώπου. Γιατὶ νομίζω, πῶς ὅσοι ἀρχίζουν ἀπὸ τότε νὰ ἐρωτεύωνται, εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ μείνουν ὀλόκληρη τὴ ζωὴ τους μαζί καὶ νὰ συζητήσουν ἀχώριστοι κι' ὄχι νὰ ἐξαπατήσουν τὸν ἐρώμενο, ἐπειδὴ τὸν βρῆκαν μὲ τὴν ἀφέλεια τοῦ ἀνώριμου, καὶ ὕστερα νὰ γελάσουν εἰς βάρος του καὶ νὰ τὸν ἀφήσουν γιὰ νὰ κυνηγήσουν ἄλλον.»²⁾— Ἡ πίστη

1) Πλάτωνος ἐνθ' ἀνωτ., 183 e.

2) Πλάτωνος, ἐνθ' ἀνωτ. 181 d.

τοῦ Πausανία ἔχει τὰ ὅρια τῆς σταῖς ὅρια τῆς ζωῆς. Εἶναι μιὰ αὐστηρὴ πραγματοποίηση, ποὺ δὲν ἀντλεῖ τὸ νόμο τῆς ἀπὸ τίποτε τὸ ὑπερκόσμιο, μὰ ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φωνὴ τοῦ λόγου,—ἐνὸς λόγου ὅμως, ποὺ δὲ λειτουργεῖ χωρισμένος ἀπὸ τὸν ἄλλο ἄνθρωπο, μὰ πού, συνυφασμένος μὲ ὁλόκληρη τὴν ὑπαρξή, σκέπτεται, ὑποστηρίζει καὶ ἐπιτάσσει μὲ τὴν πιὸ βαθειὰ σοβαρότητα. Μέσα σὲ ὁλόκληρο τὸ «Συμπόσιο» καὶ σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἄλλους τοῦ λόγου, διακρίνεται ὁ λόγος τοῦ Πausανία γιὰ τὴ σοβαρότητα, γιὰ τὴν αὐστηρότητα, μὰ καὶ γιὰ τὴ στενότητά του. Ἔτσι καὶ ἡ πίστις τοῦ Πausανία εἶνε πολὺ σοβαρὴ, πολὺ αὐστηρὴ,—μὰ καὶ πολὺ στενὴ.—Εἶδαμε παραπάνω πῶς ὁ Ἀριστοφάνης, ζητώντας νὰ διατυπώσῃ τὴ βαθύτατη ἀνάγκη τοῦ ἐρωτευμένου καὶ εἰκονίζοντάς τὴν σὰν τὴν πραγματοποίηση μιᾶς ἀτελεύτητης πίστεως, βρίσκει τὴν ἔκτασι τοῦ βίου πολὺ στενὴ γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ὁρμὴ τοῦ ἐραστῆ καὶ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ζωῆς γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν ἀτέρμονη ἔνωση καὶ στὸν Ἄδη. Ἡ ἀνάγκη νὰ ἔχωμε τὸν ἐρώμενο γιὰ πάντα δικό μας δὲν ἀρκεῖται στὸ χρόνο τῆς ζωῆς μας. Θέλομε νὰ ἔχωμε δικό μας αἰώνια τὸν ἄλλο—γι' αὐτὸ θέλομε καὶ τὸν ἑαυτὸ μας αἰώνιο. «Ἄφοῦ ὁ ἔρως ζητᾷ τὴν παντοτεινὴ κατοχὴ τοῦ ἀγαθοῦ, πρέπει νὰ ποθῆ μαζί μὲ τὸ ἀγαθὸ καὶ τὴν ἀθανασία. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δὲν μπορεῖ παρὰ καὶ ἡ ἀθανασία νὰ εἶναι ἀντικείμενο τοῦ ἔρωτος».¹⁾ Ὁ Πλάτων βλέπει τὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος τόσο βαθειὰ ριζωμένη μέσα στὴ φύσι τοῦ ἔρωτος, ὥστε, ἐνῶ ἐξηγεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀθανασίας μας μὲ τὸν πόθο μας νὰ ἔχωμε τὸν ἐρώμενο πάντα δικό μας, προσπαθεῖ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ φωτίσῃ τὸ αἴνιγμα τοῦ ἔρωτος μὲ τὴν ἀνάγκη μας τῆς ἀθανασίας. Ἡ ἀνάγκη αὕτη γίνεται τὸ φῶς ποὺ δίνει στὸν ἔρωτα τὸ νόημά του—τὸ θεμέλιο ποὺ στηρίζει τὸν ἔρωτα. Ἔρως εἶναι ἡ ὁρμὴ γιὰ τὴν ἀθανασία μας, ποὺ ἡ πραγματοποίησή της γίνεται δυνατὴ μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ μας,—μὲ τὴ γονιμοποίησι καὶ τὴ γέννησι. «Ἡ θνητὴ φύσι ζητᾷ νὰ εἶναι, ὅσο τὸ δυνατό, αἰώνια κι' ἀθάνατη. Κι' αὐτὸ τῆς εἶναι δυνατό μόνο μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ, μὲ τὸ ν' ἀφήνῃ πάντα στὴ θέσι τοῦ παλαιοῦ ἕνα νέο παρόμοιο... Μὲ τὸ μέσο αὐτὸ διατηρεῖται κάθε ὑπαρξή, κι' ὄχι μὲ τὸ νὰ παραμένῃ ἐντελῶς ἀναλλοίωτη γιὰ πάντα, καθὼς τὸ θεῖο, μὰ

1) Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 206 e—207.

μέ τὸ ν^ο ἀφήνη κάθε τι πού φεύγει καὶ παληώνει ἓνα ἄλλο νέο στὴ θέση του, ὁμοίό του. Μ^ο αὐτὸ τὸ τέχνασμα μετέχει τῆς ἀθανασίας καὶ ἡ θνητὴ ὑπαρξή, καὶ ὡς πρὸς τὸ σῶμα καὶ ὡς πρὸς τ^ο ἄλλα: ἡ ἀθάνατη πάλι με ἄλλο τρόπο. Μὴ σοῦ φαίνεται λοιπὸν παράξενο τὸ ὅτι κάθε ὑπαρξή τὸ ἔχει μέσα στὴ φύση της νὰ δίνη τόση σημασία στὸ ἀποβλάστημά της. Γιατὶ τὰ ὄντα τὰ συνδέει ὅλος αὐτὸς ὁ ζῆλος κι' ὁ ἔρως χάριν τῆς ἀθανασίας.¹⁾ Ἡ δυνατὸτης τῆς ἀθανασίας με τὴ φυσικὴ ἀναπαραγωγή δόθηκε καὶ στὰ ζῶα, πού ἔτσι μετέχουν κι' αὐτὰ τοῦ θείου. Μὲ τὸν ἴδιο αὐτὸ τρόπο νομίζουν πὼς κατακτοῦν τὴν ἀθανασία καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ἄγονοι ψυχικά.²⁾ Αὐτοὶ πού εἶναι μόνο «κατὰ τὰ σώματα ἐγκύμονες» δὲν ἐνδιαφέρονται συνήθως παρὰ γιὰ τὶς γυναικες.³⁾ Ὑπάρχουν ὅμως ἐρωτικοὶ δεσμοὶ σταθερώτεροι καὶ διαρκέστεροι ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴ σχέση με γυναῖκες γιὰ τὴ δημιουργία παιδιῶν—δεσμοὶ διαρκέστεροι καὶ σταθερώτεροι, ἀφοῦ καὶ τὰ παιδιά πού γενιοῦνται ἀπ' αὐτοὺς καὶ πού τοὺς συνέχουν, δὲν εἶναι ὑλικά, καὶ ἐπομένως φθαρτά, μὰ ψυχικά καὶ πνευματικὰ δημιουργήματα.—Ὅποιος ἐγκυμονεῖ στὴν ψυχὴ του, ζητᾷ κι' αὐτός, σὰν ἔρθῃ ὁ καιρὸς τῆς δημιουργίας, ἓνα σῶμα ὠραῖο γιὰ νὰ γεννήσῃ σ' αὐτό. «Κι' ἂν τύχη καὶ εὔρη μέσα στὸ σῶμα ψυχὴ ὠραία κι' ἀρχοντικὴ καὶ καλοκαμωμένη, ἐνθουσιάζεται ζωηρὰ καὶ γιὰ τὰ δύο, κ' ἔχει ἀμέσως νὰ πῆ σὲ ἓνα τέτοιο πρόσωπο πολλὰ γιὰ τὸν ἀνώτερο ἄνδρα καὶ γιὰ τὴν ἀνώτερη ζωὴ καὶ δοκιμάζει νὰ τὸ ἐξυψώσῃ. Γιατὶ νομίζω πὼς στὴν ἐπαφὴ ἐνὸς τέτοιου προσώπου καὶ στὴν ἐπικοινωνία μαζί του, γεννᾷ καὶ γονιμοποιεῖ ὅσα ἐγκυμονοῦσε ἀπὸ καιρὸ, εἴτε βρίσκεται, εἴτε καὶ δὲν βρίσκεται μαζί του, ἀναπολώντας τον,—καὶ ὅ,τι γεννᾷ τὸ ἀνατρέφει συντροφικὰ με τὸν ἄλλον ἔτσι πού ὁ δεσμός τους εἶναι πολὺ πιὸ στενὸς ἀπὸ τὸ δεσμὸ τῶν παιδιῶν καὶ ἡ φιλία τους πολὺ πιὸ σταθερὴ, γιατί καὶ τὰ παιδιά τους εἶναι πιὸ ὠραῖα καὶ πιὸ ἀθάνατα.⁴⁾ Ἔτσι ἡ παιδευτικὴ ἀνδρική φιλία στέκεται ψηλότερα ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐρωτικὴ σχέση, ἐπειδὴ μέσα της ἡ πραγματοποίηση

1) Πλάτωνος, ἐνθ. ἀνωτ. 207d—208b.

2) Πλάτωνος, ἐνθ. ἀνωτ. 208d.

3) Ἐνθ' ἀνωτ.

4) Πλάτωνος, ἐνθ' ἀνωτ. 209—209c.

τῆς αἰωνιότητος εἶναι πιὸ πιθανὴ καὶ χειροπιαστή. Ἡ φιλία αὐτὴ εἶναι, γιὰ τὴ Διοτίμα, ἡ ὑψιστὴ μορφή τῆς ἐρωτικῆς πραγματοποίησης στὸν ἔρωτα γιὰ ἓνα ὁρισμένο ἄτομο καὶ στὸ σύνδεσμο μαζί του, — ἡ ὑψιστὴ καὶ τελευταία μορφή ποὺ πραγματοποιεῖ τὴν αἰωνιότητα στὴν πίστιν πρὸς τὸν Ἔνα.

Ὁ ἐρωτικὸς ὄμωσ ἀνθρώπος, διδάσκει ἡ Διοτίμα, μπορεῖ ν' ἀνεβῆ καὶ ψηλότερα — λίγοι ὄμωσ ἔχουν τὴ δύναμιν τὴν ἀναγκαίαν γι' αὐτό. Γιὰ νὰ τὸ κατορθώσῃ κανεὶς πρέπει νὰ σπάσῃ τὴν πίστιν πρὸς τὸν Ἔνα, ὄχι ὄμωσ γιὰ νὰ πνίξῃ τὴν ὁρμὴν πρὸς τὸ ἀπόλυτο καὶ τὸ αἰώνιο, μὰ γιὰ ν' ἀνοίξῃ χῶρον πιὸ ἐλεύθερο προστάτης. — Ὁ Πλάτων θέλει νὰ μᾶς δείξῃ στὸ τέλος μιὰν ὑστατὴν καὶ ἀκρότατην προσπάθειαν γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἐρωτικοῦ «ἀεὶ» — τὴν ἔνωση μὲ τὸ ἀπόλυτο καὶ μὲ τὸ αἰώνιο τῆς Ἰδέας, ποὺ μόνη θὰ μπορούσε νὰ πληρώσῃ ἐντελῶς τὴν ἀνάγκην τῆς αἰωνιότητος τοῦ ἐρώσιου. Ὁ ἔρως εἶναι ὁρμὴ πρὸς ἐκεῖνο, «ποὺ ὑπάρχει αἰώνια καὶ δὲν ὑπόκειται μήτε σὲ γένεσιν μήτε σὲ ἀφανισμόν, μήτε σὲ αὔξησιν μήτε σ' ἐλάττωσιν, κ' ἔπειτα δὲν εἶναι ὡραῖο ἀπὸ τῆς μιᾶς καὶ ἀσχημοῦ ἀπὸ τῆς ἄλλης, οὔτε σήμερον ὡραῖο καὶ αὔριον ὄχι, οὔτε σχετικῶς μὲ τοῦτο ὡραῖο καὶ σχετικῶς μ' ἐκεῖνο ἀσχημοῦ, οὔτε ἐδῶ ὡραῖο καὶ κεῖ ἀσχημοῦ, σὰν νᾶταν γιὰ μερικὸν ὡραῖο καὶ γι' ἄλλους ἀσχημοῦ... ἀλλὰ ὑπάρχει μόνο του, αὐτοτελῶς, μὲ τὸν ἑαυτό του, ἐνιαῖο στὴ μορφήν, αἰώνιο, καὶ ὅλα τ' ἄλλα μετέχουν αὐτοῦ ἔτσι ποὺ μὲ τὴ γένεσιν καὶ τὸν ἀφανισμόν του, αὐτὸ δὲν παθαίνει μήτε αὔξησιν μήτε ἐλάττωσιν, μὰ μήτε καὶ τίποτε ἄλλο». 1) Τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ τοῦ αἰώνιου ζητᾷ ἡ ἐρωτικὴ μᾶς ὁρμή. Ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν ἐγκαταλείπει τὸν περιορισμένον δρόμον τῆς ἀτομικῆς μοίρας, πάντοτε αὐτὸ ζητᾷ νὰ ἐπιτύχῃ μὲ τὸν μαρτυρικόν της ἀγῶνα γιὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἐνός. 2) Καὶ ὅλοι μᾶς σχεδὸν πρέπει στὸν Ἔνα νὰ ζητοῦμε τὸ Πᾶν. Μόνο ἐλάχιστοι, γιὰ τὴ Διοτίμα, θὰ εἶχαν τὸ δικαίωμα — δηλαδὴ τὴ δύναμιν — νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν ἀγῶνα γύρω στὸ ἀτομικὸ μὲ τὸ σπάσιμο τῶν ὁρίων τῆς πίστεως στὸν Ἔνα καὶ μὲ τὴν ἀνύψωσιν ὡς τὸ ἀπόλυτο τῆς ἰδέας. Μὰ μόνο ἓνας θεῖος ἀνθρώπος θὰ μπορούσε νὰ τὸ ἐπι-

1) Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 210e—211 b.

2) «Τοῦτο ἐκεῖνο, οὗ δὴ ἐνεκὸν καὶ οἱ ἔμπροσθεν πόνοι πάντες ἦσαν». Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 210e.

τύχη. Ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ στενοῦ μονοπατιοῦ τῆς συγκεκριμένης ἀτομικῆς μας ἱστορίας σημαίνει τὸν ἔσχατο κίνδυνο «νὰ χαθοῦμε στὴ γενικότητα». ¹⁾ Ὁ ἄνθρωπος, ποὺ δὲν τοῦ δόθηκε θεία δύναμη, πρέπει γιὰ νὰ κατακτήσῃ τὸ ἀπόλυτο, ν' ἀγωνισθῆ μέσα στὸ περιορισμένο δρόμο τῆς μοίρας, ποὺ τοῦ ἐπιβάλλει τὸν ἔρωτα γιὰ τὸν Ἐνα. Ἡ πλατωνικὴ ἀλήθεια, ποὺ λέγει πὼς ἡ ἐρωτικὴ τάση πρὸς τὸ ἀπόλυτο δὲν βρίσκει τὴν τελειωτικὴν της πραγματοποίησιν παρὰ στὴ θέα τῶν ἰδεῶν, δείχνοντάς μας τὸ ἀφθαστο ὕψος, ὅπου πρέπει νὰ φθάσωμε, δὲ θέλει νὰ δείξῃ παρὰ πόσο βαθειὰ εἶναι ἡ ἐρωτικὴ ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος καὶ πόσο αἵματηρὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἀγὼν ποὺ ζητᾷ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ αἰώνιου μέσα στὴ σχετικότητα καὶ στὸ χρόνο.

Ἡ προβληματικὴ πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνος δὲν ἔχει θέσιν μέσα σ' ἓνα ἐγκώμιο τοῦ ἔρωτος σὰν τὸ «Συμπόσιο», ποὺ δὲ θέλει παρὰ νὰ μυήσῃ τὸν πεπερασμένο, τὸ θνητό, τὸν ἐφήμερο ἄνθρωπο στὰ μυστήρια τοῦ ἀπείρου, τῆς ἀθανασίας, τῆς αἰωνιότητος. Στὸ «Φαῖδρο», καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω, ἀντιμετώπισε ὁ Πλάτων μὲ τὸ γνήσιο φιλοσοφικὸ θάρρος τὴν προβληματικὴν πλευρὰν τοῦ ἔρωτος — ποὺ στὸ «Συμπόσιο» παρουσιάζεται σκεπασμένη. Μὰ γιὰ ὅσους βλέπουν, καὶ στὸ «Συμπόσιο» ἀκόμη ὑπάρχουν σημεῖα — ὅπως ἡ βαθειὰ ἀνησυχία γύρω στὴ λέξι «ἀεί», ἡ ἀνεπάρκεια κάθε προσπάθειας ποὺ θέλει νὰ δώσῃ στὴν ἀνάγκη τῆς αἰωνιότητος μιὰ τελειωτικὴ ἱκανοποίησιν μέσα στὸ χρόνο, ὁ ἀγὼν γιὰ τὴ σύλληψιν τῆς αἰωνιότητος μέσα σὲ μιὰ συγκεκριμένη μορφή τῆς πραγματικότητος, — ποὺ δείχνουν ὅλη τὴ σκληρότητα τοῦ προβλήματος τοῦ ἔρωτος, ποὺ πρέπει νὰ πραγματοποιηθῆ σὰν κᾶτι τὸ αἰώνιον μέσα στὸ χρόνο. — Ἡ Αἰωνιότης εἶναι μιὰ Ἰδέα, ποὺ ἡ πραγματοποίησί της ἐπιβάλλεται στὸν ἔραστή. Ἀπὸ τὴν πραγματοποίησίν της ἐξαρτᾶται γι' αὐτὸν τὸ πᾶν, — ἡ σωτηρία του ἢ ὁ χαμός του. Πῶς ὅμως πορεῖ ἓνα ὄν χρονικὸ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ αἰώνιον μέσα στὸ χρόνο; — Αὕτη εἶναι ἡ ἀπλούστερη διατύπωση τοῦ προβλήματος τῆς μελέτης μας, — ἐνὸς προβλήματος τῆς ὑπαρξῆς μας, ποὺ μᾶς κάμνει νὰ νοιώσωμε τὸ χρόνο σὰν

1) Goethes Sämtliche Werke, 3. Bd., 1853, σελ. 344 (Lurworte Orphisch, Ἔρως, Liebe).

τὸν ἑαυτό μας, μὰ καὶ σὰν τὸ μεγαλύτερο ἐχθρὸ τῆς πραγματοποίησης τοῦ ἑαυτοῦ μας, — σὰν τὴν πραγματικότητά μας, μὰ καὶ σὰν τὸ μεγαλύτερο ἐχθρὸ τῆς πιὸ βαθειᾶς μας πραγματικότητος. Τὸν χρόνο αὐτὸ δὲν μπορούμε νὰ τὸν συλλάβωμε σὰν ἀντικρούζομε τὸν κόσμον καὶ τὸν ἑαυτό μας μὲ μίτι ξερὰ θεωρητικό. Δὲν τὸν αἰσθανόμαστε παρὰ στὸν πόνο ποὺ ἡ φύση του, ὁ νόμος του γεννοῦν μέσα στὸν ἔρῳντα. Ἄν ὁ ΣΑΙΞΠΗΡ ἔνοιωσε βαθειά, μὲ τὴν καρδιά του, τὸ νόμο τοῦ χρόνου, θεωρῶντας τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον — τὴ φύση καὶ τὴν ἱστορία —, αὐτὸ συνέβη, ἐπειδὴ ὁ ἔραστής τῶν «Σονέτων» ἀναγκάσθηκε νὰ στρέψη τὰ μάτια του πρὸς τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον ὄχι ἀπὸ γνωστικὴ περιέργεια, μὰ ἀπὸ ἐρωτικὴ ἀγωνία. Ἡ ἀπορία ποὺ γεννιέται ἀπὸ μιὰ τέτοια «θεώρηση», δὲν εἶναι «θεωρητικὴ», μὰ ζήτημα ὑπαρξῆς. Ὁ ἀγὼν, ποὺ γεννιέται ἀπ' αὐτὴν δὲν εἶναι διανοητικὴ κίνηση, μὰ εἶναι ἡ ἀπελπισμένη προσπάθεια δλόκληρου τοῦ εἶναι ποὺ ἀπειλεῖται ἀπὸ τὸν ἔσχατο κίνδυνον. Ζητοῦμε νὰ γνωρίσωμε τὸ νόμο τοῦ κόσμου, γιὰ νὰ γνωρίσωμε καὶ τὸ νόμο τοῦ δικοῦ μας κόσμου, τοῦ ἔρωτός μας. Πονοῦμε καὶ σκοτιζόμαστε γιὰ τὸν πρῶτον, ἐπειδὴ ὁ δεύτερος μᾶς ἀναγκάζει. Ἡ ἀτέρμομη σκέψη μας γιὰ τὸν ἔρωτα τρέφει τὴ σκέψη μας γιὰ τὸν κόσμον—μὰ κι' αὐτὴ δὲν εἶναι παρὰ τροφὴ ἐκείνης :

Σὰν εἶδα τὰ λαμπρὰ μεγαλεῖα περασμένων καιρῶν

Παραμορφωμένα ἀπὸ τὸ ἄγριο χέρι τοῦ Χρόνου,

Σὰν εἶδα πύργους, ποὺ ὑψώνονταν κάποτε ἀγέρωχοι, γκρεμισμένους

Καὶ τὸν ἀφθαρτο χαλκὸ παραδομένο στὴ λύσσα τῆς καταστροφῆς,

Σὰν εἶδα τὴν πεινασμένη θάλασσα νὰ τρώγη

Κομμάτια ἀπ' τὸ βασίλειον τῆς ἀκτῆς

Καὶ τὴ στεριά νὰ κατακτᾷ τὸ χῶρον τῶν κυμάτων,

Τὸ κέρδος νὰ μεγαλώνη ἀπ' τὸ χάσιμο καὶ τὸ χάσιμο ἀπ' τὸ κέρδος. .

Σὰν εἶδα πῶς ἀλλάζουνε τὰ πράγματα

Καὶ πῶς τὸ κάθε μεγαλεῖον θὰ πέσῃ,—

Τὰ ἐρείπια αὐτὰ μὲ δίδαξαν νὰ λέγω :

Θάρθη καιρὸς ποὺ θὰ μοῦ πάρῃ τὸν καλὸ μου.

Ἡ σκέψη αὐτὴ εἶναι ὡς θάνατος . . 1)

1) Shakespeare, Sonnets, L XIV.

Ἡ σκέψη αὐτὴ εἶναι πράγματι θανάσιμη γιὰ τὸν ἔρωτα — μὰ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τελειωτικὴ. Ἄν τὴ δεχώμαστε ὅταν καὶ τὸ βέβαιο, θάταν ὅταν νὰ ρίχναμε τὸν ἑαυτὸ μας στὴν ἔσχατη ἀπελπισία. Μὰ οὔτε καὶ μποροῦμε ν' ἀπομακρύνουμε τὴ σκέψη αὐτὴ ἐντελῶς καὶ γιὰ πάντα. Ὅταν ὁ ἔρως μας εἶναι γνήσιος, ἐπειδὴ ἀπ' αὐτὸν ἐξαρτόμαστε ὀλοκλήρως, δὲν ἀνεχόμαστε καμμιά ἀταπίατη. Θέλομε τὴ σωτηρία μας πραγματικὴ — ἀληθινὴ, καθαρὴ ἀπὸ κάθε πλάνη. Γι' αὐτὸ καμμιά σκέψη — μήτε λυτρωτικὴ μήτε θανάσιμη, — δὲν μπορεῖ νὰ μείνῃ σταθερὴ κι' ἀκλόνητη μέσα στὸν ἔρωτα, μὰ βρίσκεται σὲ διαρκῆ κίνηση. Ὁ ἔρωτευμένος ἀμφισβητεῖ διαρκῶς τὴν ἀλήθειαν της, μὰ καὶ διαρκῶς τὴ δέχεται πάλι καὶ δὲν παύει νὰ τὴν ἐξετάζῃ καὶ νὰ τῆς δίνῃ καινούριες μορφές. Τὸ ἔδαφος καμμιάς σκέψης δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἀσφαλές, γιὰ νὰ τοῦ ἐμπιστευθοῦμε ὅ,τι εἶναι γιὰ μᾶς τὸ πᾶν. — Περιστρεφόμαστε ἀκατάπαυστα γύρω στὸ ἴδιο κ' ἐπιστρέφομε πάντα στὸ ἴδιο. — Ὁ Σαίξπηρ δὲν κουράζεται διόλου στὰ «Σονέττα» του νὰ ζητᾷ τὸ νόμο τοῦ χρόνου, γιὰτὶ θέλει νὰ ἐξακριβώσῃ ποιά εἶναι ἐπὶ τέλους ἡ ἀξία τοῦ λόγου ποὺ τοῦ δίνει τὴ βαθειὰ του ἀγωνία. Στὴν ἀναζήτησίν του αὐτὴ ὑποφέρει τὸ ἀνυπόφορο. Κι' ὅμως, κι' ὅταν ἀκόμη κάποτε φθάνῃ σὲ κάποιον τέρμα, τὸ ἀφήνει γιὰ νὰ ξαναπιάσῃ ἀπ' τὴν ἀρχή.¹⁾ — Ἡ γλυκεῖα πνοὴ τοῦ θέρους καὶ τὰ λουλούδια, ποὺ τοῦ θυμίζουν τὴν ὡμορφίαν τοῦ πολυαγαπημένου φίλου, τοῦ φέρνουν στὸ νοῦ καὶ τὴν προσωρινότητά τους, τὴν προσωρινότητα κάθε ὡμορφιάς, ποὺ εἶναι παραδομένη ἐντελῶς ἀνυπεράσπιστη στὴ λύσσα, ποὺ μπροστὰ της δὲν μποροῦν νὰ σταθοῦν μήτε ὁ χαλκός, μήτε ἡ πέτρα, μήτε ἡ στερεὰ, μήτε ἡ ἀπέραντη θάλασσα.

ὦ σκέψη φοβερή! Πῶς νὰ σωθῇ ἀπὸ τὸν καιρὸ
Τὸ πιὸ καλὸ στολίδι τῶν καιρῶν;²⁾

Ὁ φόβος μήπως χάσῃ τὸν ἔρωτα, τὸν ἀγαπημένο, τὴν ὡμορφίαν του, εἶναι τόσο μεγάλος, ὥστε δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὀδηγήσῃ σὲ ἀγῶνα, — στὸν πόλεμον κατὰ τοῦ χρόνου.

Πολεμῶ τὸ Χρόνον, ἀπὸ ἔρωτα γιὰ σένα.³⁾

1) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. V, XII, XV, XIX, IV, LX, LXIV, LXV.

2) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. LXV.

3) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. XV.

Καὶ πράγματι, τὰ «Σονέττα» τοῦ Σαίξπηρ εἶναι ἡ πάλῃ τοῦ ἐρωτευμένου ποιητῆ μετὰ τὸ χρόνο, — τοῦ ποιητῆ, ποὺ γνωρίζει τὴ δύναμη τοῦ Λόγου του καὶ ποὺ συγκεντρώνεται δλόκληρος μέσα του, γιὰ νὰ καταστρέψῃ τὴ δύναμη τοῦ χρόνου. Ὁ χρόνος ἄς ρίχνῃ κάτω τοὺς ἡλίθιους ποὺ δὲν ἔχουν γλῶσσα! ¹⁾ Ἡ γλῶσσα ὅμως μπορεῖ ἀκόμη καὶ τὰ ἔχνη, ποὺ ἀφήνει ὁ χρόνος πάνω στὸ κορμί, νὰ ἐξαλείψῃ.

*Σήκω, δύστροπη Μοῦσα, καὶ πρόσεξε τὴ γλυκεῖα μορφή τοῦ
[ἀγαπημένου*

Μὴν ὁ Χρόνος σκάλισε καμμιὰ ρυτίδα ἐπάνω της.

Κι' ἂν δῆς καμμιὰ — σατύρισε τὸ πέρασμα τοῦ Χρόνου

Καὶ κάμε νὰ περιφρονοῦν γιὰ πάντα καὶ παντοῦ τὶς ἄρπαγές του.

*Δὸς στὸν καλὸ μου φήμη πιὸ γοργὴ κι' ἀπ' τὴ φθορὰ τοῦ Χρόνου
Καὶ φύλαξέ τον ἀπὸ τὸ δρεπάνι²⁾ του κι' ἀπ' τὸ κυρτό του τὸ μαχαῖρι.³⁾*

Μὰ ὁ ἐρωτευμένος ποιητῆς δὲν μπορεῖ ν' ἀρκεσθῆ στὸ νὰ δώσῃ μόνο δόξα στὸν ἐρώμενο. Τὸ φίλο του δὲν τὸν βλέπει σὰν ἓνα σύνολο ἰδιοτήτων, ποὺ μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν σὲ ἐγκωμιαστικὲς λέξεις, μὰ σὰν κορμὶ ζωντανό, ποὺ μετὰ τὴ χειροπιαστὴ μορφή του καὶ τὸ θερμὸ αἷμα του ἐνσαρκώνει τὸ Ὑψιστό. Ὁ δημιουργὸς θᾶθελε νὰ σώσῃ μετὰ τὴν ποίησή του τὸ Σῶμα τοῦ φίλου — ποὺ εἶναι γι' αὐτὸν ἡ ἴδια ἡ Ὁμορφιὰ — ἀπὸ τὴν καταστρεπτικὴ δύναμη τοῦ χρόνου. Θᾶθελε νὰ μεταβάλλῃ τὸ λόγο σὲ σάρκα, τὸ ρυθμὸ σὲ αἷμα. Μὰ ἡ γλῶσσα σὰν «σήμα» δὲν εἶναι πάντα σημεῖο. (Οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγαν «σήματα» καὶ τοὺς τάφους). Ὁ ποιητῆς ἀναγκάζεται νὰ τὸ ἀναγνωρίσῃ στὴν προσπάθειά του νὰ σημάνη μετὰ τὸ στίχο τὸ σῶμα :

Καὶ ποιὸς θὰ πιστεῦε αὐτοῖ μου οἱ στίχοι πῶς λὲν ἀλήθειες,

Ἄν τις χάρες σου ὄλες εἶχαν;

Μὰ ὁ Θεὸς τὸ ξέρει, εἶναι σὰν τάφος,

Ποὺ κρύβει τὴ ζωὴ σου καὶ δὲν δείχνουν

1) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. CVII.

2) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. C.

Παρά μισό τὸν ὠμορφο ἑαυτό σου.¹⁾

Πιότερα, πολὺ πιότερα ἀπ' ὅσα ὁ στίχος μου χωρεῖ
Σοῦ δείχνει ὁ καθρέφτης σου σὰν τὸν κυττάζεις,²⁾

λέγει στὸ φίλο. Κι' ἀμφιβάλλοντας, ἂν ἡ ποίησή του θὰ εἶχε τὴ δύναμη νὰ σώσει πραγματικά τὸ σῶμα τοῦ ἀγαπημένου, — τρέμοντας μήπως μαζί με τὸ ὠμορφο κορμὶ χαθῆ καὶ κάθε ὠμορφιά ἀπὸ τὸν κόσμος, — προσπαθεῖ με τὴ δύναμη τῆς τέχνης του νὰ πείση τοῦλάχιστον τὸ φίλο νὰ κάμῃ ἕνα γυιὸ πού θὰ τοῦ ἔμοιαζε.

Μὰ γιατί δὲν πολεμᾶς με πιὸ δυνατὰ μέσα

Τὸν αἰμοβόρο τύραννο, τὸ Χρόνο;

Γιατί δὲν ἐτοιμάζεις γιὰ τὸν κακὸ καιρὸ

Μὲ ὄπλα πιὸ σωτήρια ἀπὸ τὰ στεῖρα λόγια μου;

Βρίσκεσαι τώρα στὸ ὕψος τοῦ εὐτυχισμένου σου καιροῦ

Καὶ τόσων κοριτσιῶν ὁ κῆπος ὁ ἄσπαρτος ἀκόμη

Θὰ λαχταροῦσε ἀγνὰ ν' ἀνθίσῃ με τὰ ζωντανὰ λουλούδια σου,

Ποὺ θὰ σοῦ μοιάζαν περισσότερο κι' ἀπὸ τὴ ζωγραφιά σου.

Ἔτσι ἢ ἴδια ἢ ζωὴ θ' ἄσωζε τὴ ζωή . .

Δὲ φυλάγεις τὸν ἑαυτό σου παρὰ δίνοντάς τον.³⁾

1) Shakespeare ἐνθ. ἄνωτ. XVII. Ἡ μετάφραση τῶν στίχων αὐτῶν ἀπὸ «Τὰ περίφημα Σονέττα τοῦ Σαίξπηρ ρυθμικὰ μεταφρασμένα ἀπὸ τὸν Μανώλη Μαγκάκη», Ἀθήναι 1911, σελ. 34. Λυπούμαστε πού ὁ Μαγκάκης δὲν ἔχει μεταφράσει περισσότερους ἀπὸ τοὺς στίχους τῶν Σονέττων, πού μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ. Ὁ στίχος τοῦ Μαγκάκη, παρ' ὅλες τὶς τεχνικὲς καὶ γλωσσικὲς του ἀτέλειες, ἔχει ὑπόστασι. Ὁ λόγος του ἔχει τὸ βάρος τῆς ἀλήθειας. Ὁ ὠραῖος νέος, πού πέθανε (τὸ 1918) σὲ ἡλικία εἰκοσιεπτὰ ἐτῶν, ἔζησε τὸ Ὁραῖο καὶ πόνεσε γι' αὐτὸ ὅσο ἐλάχιστοι νεοέλληνες. «Τὰ ποιήματά του» — ἔγραφε ὁ φίλος του Χαρίλαος Παπαντωνίου, προλογίζοντας τὰ «Λυρικά Ποιήματα τοῦ Μανώλη Μαγκάκη», πού βγήκαν σ' ἕνα τομίδιο τὸ 1920 στὰς Ἀθήνας — «δὲν ἐσκέφθηκε ποτὲ νὰ τὰ παρουσιάσῃ ὡς ποιήματα τεχνίτου, ἀλλὰ τ' ἔγραφε ὡς ποιήματα ἀνθρώπου. Εἶναι εὐγενικοὶ καὶ θερμοὶ σταλαγμοὶ αἵματος καρδιᾶς, πού ὑπόφερνε μυστικὰ κι' ἀληθινά». Κ' ἐλάχιστοι ἀκόμη ἀπ' αὐτοὺς τοὺς σταλαγμοὺς θὰ μᾶς ἦταν πολύτιμοι σὲ μιὰ μελέτη σὰν κι' αὐτὴν ἐδῶ.

2) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. CIII.

3) Shakespeare ἐνθ' ἄνωτ. XVI.

Ἐκ τῆς ἀκούραστη ἐπανάληψι αὐτῆς τῆς γεμάτης πάθος προτροπῆς γεννιέται μιὰ δλόκληρη σειρά ἀπὸ σονέττα, πού οἱ γερμανοὶ τὰ ὀνομάζουν «σονέττα τῆς ἀναπαραγωγῆς»¹⁾ καὶ πού προσπαθοῦν μὲ ὅλους τοὺς δυνατοὺς τρόπους νὰ πείσουν τὸν ἀγαπημένο νὰ φροντίσῃ μὲ τὴν ἀναπαραγωγή του γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς μορφῆς τοῦ σώματός του. Ὁ ποιητὴς συμβουλεύει, ἀπαιτεῖ, κηρύττει, ἱκετεύει, παρακαλεῖ, προφητεύει—δείχνει στὸ φίλο τὸν τρομερὸ νόμο τοῦ χρόνου πού ἀπὸ τὸ δρεπάνι του δὲν μποροῦμε νὰ σωθοῦμε παρὰ μόνο μὲ τὸ σπέρμα μας, γιὰ νὰ τὸν κάμῃ νὰ ἐκμηδενίσῃ μὲ τὸ σπέρμα του τὴ δύναμη τοῦ χρόνου καὶ ἔτσι νὰ σώσῃ τὴ μορφὴ του. Γιὰ τὸν Σαίξπηρ ἡ μορφὴ τοῦ φίλου εἶναι ἡ ἐνσάρκωση κάθε Ὠραίου καὶ ὁ χαμός της θὰ ἐσήμαινε «τὸ χαμὸ κάθε ὠμορφιάς καὶ ἀλήθειας».²⁾ Γιὰ νὰ μὴ χαθῆ λοιπὸν ὅ,τι ἀξίζει περισσότερο στὸν κόσμον, θᾶπρεπε ἡ μορφὴ τοῦ ἀγαπημένου νὰ μείνῃ ἀφθαρτὴ. Μὰ γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει παρὰ ἓνα μόνο μέσο: ἡ ἀναπαραγωγή. Τὴν ἀναπαραγωγή, πού τὴ χρησιμοποίησε ὁ Πλάτων στὴν προσπάθειά του νὰ δώσῃ στὸ ἐρωτικὸ «ἄει» μιὰν ἀπτή χρονικὴ μορφὴ, τὴ βλέπει ὁ Σαίξπηρ σὰν τὸ μοναδικὸ δρόμον τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου. Ἡ δυνατότης τῆς ἀθανασίας τοῦ θνητοῦ, πού μᾶς φαίνονταν στὸν Πλάτωνα σὰν καὶ τὸ μακρυνό, τὸ ἀφηρημένο καὶ τὸ γενικὸ, γίνεται στὰ «Σονέττα» καὶ τὸ συγκλονιστικὰ συγκεκριμένο καὶ δραματικὸ. Ἀπ' αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἡ τύχη τῆς Μιᾶς ἐνανθρωπισμένης Ὠμορφιάς. Ὁ φίλος εἶναι ἓνα θαῦμα—γιατὶ λοιπὸν νὰ μὴν περιμένομε γιὰ τὴ σωτηρία του καὶ τὸ ἀδύνατον—τὸ θαῦμα, ;—Μπορεῖ καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ χρόνος νὰ μὴν τολμοῦσε ν' ἀγγίξῃ τὴ μορφὴ του.

... Ἄκουσε, Χρόνε ἀγέννητε :

*Πρὶν γεννηθῆς θὰ ἔχῃ πεθάνει τὸ θέρος τῆς ὠμορφιάς . . .*³⁾

Ὁ χρόνος μπορεῖ νὰ στέκονταν μπροστὰ στὸ σῶμα, πού σημαίνει καὶ τὸ αἰώνιον, γιὰ νὰ τὸ ἀφήσῃ ἀφθαρτό . . .—Μὰ καὶ ἡ ἀπειλὴ καὶ ἡ ἐλπίδα, πού γεννήθηκαν μέσα στὴν πάλη τοῦ ποιητῆ μὲ τὸ χρόνο, εἶναι, ὅπως καὶ κάθε τι ἄλλο μέσα στὴν πάλη αὐτὴ, στιγμιαῖες, δὲν

1) Shakespeare ἐνθ. ἄνωτ. I—XVII.

2) Shakespeare, ἐνθ. ἄνωτ. XIV.—Βλ. καὶ Μανώλη Μαγκάκη, ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 33.

3) Shakespeare, ἐνθ. ἄνωτ. CIV.

ἔχουν τὴ δύναμη νὰ ἐπιμείνουν γιὰ πολὺ. Τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ δώσῃ τὴν τελειωτικὴ νίκη. Τὴν κάθε φωνὴ τὴν ἀκολουθεῖ μιὰ νέα. "Ἐτσι κι' ἂν ἀκόμη δεχθοῦμε πὼς ὁ ποιητικὸς λόγος δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ αἷμα ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ φίλου, καὶ πὼς ὁ στίχος δὲν εἶναι παρὰ τάφος Του, πρέπει τοῦλάχιστον νὰ δοῦμε τὸν τάφο αὐτό, πού ζητᾷ νὰ σώσῃ τὴ μνήμη τοῦ ἀγαπημένου, σὰν κάτι τὸ αἰώνιο.

Μήτε τὸ μάρμαρο μήτε καὶ τὰ χρυσωμένα μνημεῖα

Δὲ θὰ ζήσουν ὅσο οἱ δυνατοὶ αὐτοὶ στίχοι.

Μέσα τους θ' ἀστράφτης λαμπρότερα

Κι' ἀπὸ τὴ σκονισμένη πέτρα, τὴ λερωμένη ἀπὸ τὸ βρώμικο Χρόνο.

"Ὅταν ὁ μανιασμένος πόλεμος θὰ γκρεμίζῃ τ' ἀγάλματα

Καὶ θὰ ξεθεμελιώνῃ τὰ ἔργα τοῦ χτίστη,

Μήτε τὸ σπαθὶ τοῦ "Ἄρη μήτε καὶ ἡ φωτιά τοῦ θὰ κάψουν

Τὴ ζωντανὴ φήμη τῆς μνήμης σου . . .

"Ἐτσι ὡς πὺν νὰ ξυπνήσῃς στὴ δεύτερη παρουσία

Θὰ ζῆς μέσα ἐδῶ καὶ στὰ μάτια τῶν ἐραστῶν. 1)

Μὰ οὔτε κι' αὐτὸ τὸ σονέττο πρέπει νὰ θεωρηθῇ σὰν ἓνας τερματισμὸς τοῦ ἀγῶνος μὲ τὴν πειστωμένη πίκρα ἐκείνου πὺν τῶχει πάρει ἀπόφαση, μὰ ὄχι ἐντελῶς.—Παρ' ὅλες τὶς ἀμφιβολίες του, πὺν εἶδαμε, ὁ δημιουργὸς δὲ σταματᾷ διόλου τὴν προσπάθεια νὰ σώσῃ καὶ μὲ τὸ στίχο ἀκόμη τὸ σῶμα τοῦ φίλου. Ἡ ὁρμὴ του πρὸς τὸ ἀπόλυτο, ἢ πιὸ βαθειά του θέληση, μένει μέσα σὲ ὅλες τὶς διαφορετικὲς μορφές, πὺν τῆς δίνει, πάντα ἢ ἴδια. Μὰ αὐτὸ εἶναι κιόλας μιὰ νίκη. Ἡ μονοτονία αὐτὴ εἶναι κιόλας μιὰ πραγματοποίηση, πὺν ἱκανοποιεῖ κάπως τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν αἰωνιότητα, γιὰ τὴ διάρκεια. Ὁ ποιητὴς διαπιστώνει μὲ ὑπερηφάνεια τὶς ἐπαναλήψεις τῶν ποιημάτων του, πὺν σημαίνουν τὴν ἐσωτερικὴ ἐπανάληψη — τὴν πίστη!

"Ὅλα μου τὰ τραγούδια καὶ τὰ ἐγκώμια λέν τὸ ἴδιο

Δὲν μιλοῦν παρὰ γιὰ τὸν "Ἐνα καὶ στὸν "Ἐνα . .

. . Οἱ στίχοι μου δὲν ξέρουν παρὰ τὴ πίστη

Δὲν ἐκφράζουν παρὰ ἓνα πρᾶγμα καὶ δὲ θένε ἀλλαγὴ. 2)

1) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ., LV.

2) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. CV.

Ὁ ποιητὴς βρίσκεται σὲ μιὰ στιγμή βαθειᾶς ἐσωτερικῆς ἱκανοποίησης, σὲ μιὰ στιγμή γαλήνης — ὅσο εἶναι δυνατὸς ἱκανοποίηση καὶ γαλήνη στὸν ἔρωτα. Τὴν ἀγωνία καὶ τὴν ἀνησυχία γιὰ τὸ μέλλον τὶς βρίσκει κανεὶς πάντα, ἂν καὶ ὄχι πάντα συνειδητὸς, μέσα καὶ στὶς πιὸ γαλήνιες ἀκόμη στιγμές του. Ἀκόμη καὶ τὸ χαμόγελο κι' ὁ στεναγμὸς τῆς ἀνακούφισης τοῦ ἔρωτευμένου, ἀκόμη καὶ τὸ πιὸ γαλήνιο βλέμμα του, σημαίνουν στὸ βάθος ἀγῶνα μὲ τὸ χρόνο. — Ἔτσι κι' ὁ Σαίξπηρ ἔδωσε σὲ μιὰν ἄλλη, γαλήνια πάλι, στιγμή τοῦ πάθους του μιὰ μαλακὴ καὶ τρυφερὴ ἔκφραση στὴν ἀνησυχία του, παρακαλώντας :

Πάρε καινούρια δύναμη, ἔρωτα γλυκέ, γιὰ νὰ μὴν ποῦν

Πῶς εἶσαι πιὸ ἀδύνατος κι' ἀπὸ τὴν πεῖνα

Ποῦ ἂν σήμερα λιγότερε μὲ τὴν τροφή,

Ἀῦριο θᾶναι καὶ πάλι δυνατὴ σὰν πρῶτα.

Ἔτσι, ἔρωτα, καὶ σύ. Κι' ἂν χόρτασες σήμερα

Τὰ πεινασμένα μάτια σου τόσο ποῦν νὰ κουράσθηκαν,

Ἀῦριο καὶ πάλι κύτταζε καὶ μὴν ἀφήσης νὰ πεθάνη

Τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης ἀπ' τὸ πολὺ τὸ μούδιασμα.¹⁾

Ἡ ἀπελπισία, ποῦ ἕνας τέτοιος θάνατος θὰ ἐσήμαινε, κάμνει τὶς τρυφερὲς αὐτὲς λέξεις νὰ τρέμουν ἑλαφρά, μὰ βαθειά. Ἡ κάπως πιὸ γαλήνια διάθεση, ποῦ ἐκφράζουν, θέλει, ἀφήνοντας τὴν ἀντίσταση καὶ τὴ βία, νὰ λυγίσῃ τὸ σκληρὸ νόμο τοῦ χρόνου, δείχνοντας ὅλο τὸ βάθος τῆς ἀνάγκης τοῦ ἔρωτος μὲ τὴν πιὸ συγκινημένη κι' ἀπέριττη παράκληση. Μὰ ἡ θέρμη τοῦ συγκρατημένου πάθους τῆς παράκλησης μᾶς κάμνουν νὰ νοιώσωμε πῶς ἀντίσταση καὶ βία δὲν εἶναι οὔτε κι' ἀπ' αὐτὴν ἀκόμη τὴ στιγμή μακρὰ. Ἡ τρυφερὴ παρακλητικὴ φωνὴ δὲ θ' ἀργήσῃ νὰ γίνῃ τραχειά γιὰ νὰ φωνάξῃ μὲ μάταιο πείσμα :

Ὅχι, Χρόνε ! Δὲ θὰ μπορῆς νὰ καυχῆθῆς πῶς ἀλλάζω !

Οἱ πυραμίδες σου, ποῦ τὶς ὑψώεις μὲ νέα δύναμη

Δὲν εἶναι γιὰ μένα κᾶτι τὸ καινούριο, τὸ πρωτόφαντο,

Μὰ παραλλαγὲς παληῶν μορφῶν.

Ζοῦμε γιὰ λίγο μόνο καὶ γι' αὐτὸ θανμάζομε

1) Shakespeare, ἐνθ' ἄνωτ. LVI.

“Ο,τι παληὸ μᾶς παρουσιάζεις . .

‘Η φήμη, σου, μὰ κι’ ὅ,τι βλέπομε εἶναι ψέμμα.’¹⁾

Στους στίχους αὐτούς τὸ πείσμα τοῦ ἐρωτευμένου δημιουργοῦ ἔχει φθάσει στὸ ὑψιστο σημεῖο. Ὁ ποιητῆς χρησιμοποιεῖ τὸ λόγο του ὄχι πιά μόνο γιὰ νὰ σατυρίση τὸ χρόνο, μὰ γιὰ νὰ τὸν κτυπήσῃ καὶ νὰ τὸν καταστρέψῃ. Τολμᾷ νὰ πραγματοποιήσῃ μὲ τὸ λόγο του αὐτὸ ποὺ οἱ ἄλλοι ἐραστές πρέπει νὰ πραγματοποιήσουν μὲ τὴ ζωὴ τους. Ἔτσι βλέπομε τὴν αἰωνιότητα νὰ παίρνῃ μέσα στὴν ποίησιν τὴ μορφὴ τῆς πραγματικότητος, σὰν ἐκμηδένισιν τοῦ χρόνου καὶ πραγματοποίησιν τῆς αἰώνιας πίστεως. Ἡ σκληρὴ ἀπορία τοῦ ἀγωνιζόμενου ἐραστῆ φαίνεται σὰν νὰ λύθηκε ξάφνου μὲ τὴ σταθερὴ βεβαίωσιν :

Δὲν παραδέχομαι ἐμπόδια στὴ ἔνωση

Δυὸ πιστῶν ψυχῶν. Δὲν εἶναι ἔρως ὁ ἔρως

Ποὺ ἀλλάζει μὲ τὴν ἀλλαγὴ . . .

“Οχι! Ὁ ἔρως εἶναι ἕνας φάρος μὲ γερά θεμέλια

Ποὺ κυττάζει τίς τρικυμίες χωρὶς νὰ κλονισθῇ

Εἶναι τὸ ἀστὲρι κάθε βάρκας ποὺ πλανιέται . . .

Ὁ ἔρως δὲν ἀλλάζει μὲ τίς ὥρες καὶ τίς ἐβδομάδες

Μὰ μένει σταθερὸς ὡς τὸ τέλος.²⁾

Θᾶλεγε κανεὶς πὼς ὁ λόγος τοῦ ποιητῆ ἔλυσε τὸ πρόβλημα. Μὰ ἡ θέρμη ἀκριβῶς τῆς βεβαίωσής του μᾶς δείχνει τὸν προβληματικὸν τῆς χαρακτῆρα. Ὁ ποιητῆς τόλμησε νὰ παρουσιάσῃ ἐκεῖνο, ποὺ γιὰ τὴν πραγματοποίησίν του ἀγωνίζεται μὲ ὅλες του τίς δυνάμεις, σὰν κάτι τὸ πραγματοποιημένο — σὰν κάτι ποὺ θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιηθῇ. . .

Ἡ γνήσιος ἔρως πρέπει νὰναι αἰώνιος, ἐπειδὴ εἶναι τὸ πᾶν γιὰ τὸν ἐρωτευμένο καὶ χωρὶς αἰωνιότητα δὲ θᾶταν τίποτε.

1) Shakespeare, ἐνθ’ ἄνωτ. CXIII.

2) Shakespeare, ἐνθ’ ἄνωτ. CXVI.

B'.

Η ΠΑΡΟΔΙΚΟΤΗΣ ΣΑΝ ΑΝΑΓΚΗ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ

Ἐπάρχουν ὅμως «γνώστες τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς» πού δὲν δέχονται ὄχι μόνο πὼς ὁ ἔρως μπορεῖ νὰ εἶναι αἰώνιος, μὰ και πὼς μπορεῖ νὰ διαρκέσῃ γιὰ πολὺ μέσα στὸ χρόνο τῆς ζωῆς μας.

Τέτοιοι «γνώστες» εἶναι οἱ «μεφιστοφελικὲς φύσεις»—πού τὶς ὀνομάζουμε ἔτσι ἀπὸ τὸν Μεφιστοφελῆ τοῦ Γκαίτε.

Ὁ ΓΚΑΙΤΕ ἔπλασε τὴ μορφή τοῦ Μεφιστοφελῆ τοῦ ἀπὸ κάθε τι τὸ σχετικό, τὸ στιγμιαῖο, τὸ χρονικό, τὸ περιορισμένο, πού ἔνοιωθε μέσα στὸν ἑαυτό του—και μόνο ἀπ' αὐτό.¹⁾ Γιὰ τὸν Μεφιστοφελῆ δὲν ὑπάρχουν ἀπόλυτες ἀξίες. Τὰ πάντα εἶναι γι' αὐτὸν σχετικά και παροδικά. Κι' ὅμως αὐτὸ δὲν τὸν ἀπελπίζει. «Τίποτα δὲν εἶναι πιὸ σαχλὸ ἀπὸ ἓνα διάβολο πού ἀπελπίζεται.»²⁾—Ἡ ἀπελπισία δὲν ἔχει νόημα παρὰ ὅταν κοντὰ στὴ «γνώση» πὼς τὸ ἀπόλυτο εἶναι μιὰ πλάνη, ὑπάρχει και ἡ πιὸ βαθειὰ ἀνάγκη γιὰ τὸ ἀπόλυτο. Ἡ ἀπελπισία, πού, σὰν ἔσχατος κίνδυνος, ἀπειλεῖ νὰ καταστρέψῃ τὰ πάντα, μπορεῖ, ἂν γεννήσῃ μέσα μας τὴν πίστη, νὰ ὀδηγήσῃ στὴ σωτηρία. Ἡ δυνατότης τῆς ἀπελπισίας σημαίνει τὴ δυνατότητα νὰ χάσῃ, μὰ και νὰ κερδίσῃ κανεὶς τὰ πάντα.—Ὁ Μεφιστοφελῆς ὅμως εἶναι ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ ὄν, πού δὲν μπορεῖ ν' ἀπελπισθῇ. Γι' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει ὅ,τι ἐμεῖς ὀνομάζουμε «ἔσχατο κίνδυνος» και «σωτηρία». Κάθε στιγμή ἔχει γι' αὐτὸν τὸ περιορισμένο νόημα τοῦ ἀπλῶς στιγμιαίου. Ἡ παροδικότης τῆς δὲν τὸν τρομάζει. Οἱ «περιορισμένες αἰσθήσεις» και τὸ «περιορισμένο μυαλό», πού τὸν χαρακτηρίζουν,³⁾ βρίσκουν τὸ στοιχεῖο τους μέσα στὰ ὅρια τῆς ἀπλῆς στιγμῆς. Γιὰ τὸν Μεφιστοφελῆ δὲν ὑπάρχει παρὰ ὅ,τι χάνεται ἀμέσως. Ἡ στενή του φύση δὲν ἔχει χῶρο γιὰ κάτι τὸ πλατύτερο. Ὁ κόσμος δὲν μπορεῖ νὰ καθρεφτίσῃ μέσα του παρὰ τὴν εἰρωνεία τῆς πραγματικότητός του. Ἡ τάση πρὸς τὸ αἰώνιο και τὸ ἀπό-

1) Βλ. Friedrich Gundolf, Goethe Berlin, 1922 σελ. 135.

2) Goethe, Sämtliche Werke, Band XI, Stuttgart und Berlin, 1854, σελ. 147.

3) F. Gundolf, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 136.

λυτο φσίνεται γελοία στὸ στενὸ μυαλό. Ἡ μεφιστοφελική εἰρωνεία εἶναι μιὰ χλεύη πού πληγώνει θανάσιμα.

Ἡ στάση αὐτὴ τοῦ Μεφιστοφελῆ δείχνεται μὲ τυπικὴ καθαρότητα ἀπέναντι στὸν ἔρωτα τοῦ Φάουστ. Ὁ ἔρως τοῦ Φάουστ θέλει νὰ κατακτήσῃ τὸ Πᾶν μέσα σ' ἓνα πρόσωπο καὶ στὴν αἰωνιότητα τῆς ἔνωσης μαζί του. Ὅσο ὁ Φάουστ δὲ δείχνει τὴ φύση αὐτὴ τοῦ ἔρωτός του στὸ σύντροφό του, αὐτὸς πού δὲν ὑποθέτει πὼς μπορεῖ νὰ ὑπάρχη μέσα στὸν ἄλλον καὶ περισσότερο ἀπὸ ἓναν ἀπλὸ ἔρεθισμὸ τῶν περιορισμένων αἰσθήσεων, βλέπει τὴν ἀνυπόμονη ὁρμὴ τοῦ ἀνδρα, πού ποθεῖ μιὰ γυναῖκα καὶ πού δὲν ἔχει συνείδηση τῆς σχετικότητος καὶ τῆς μηδαμινότητος ἑνὸς τέτοιου πόθου, μὲ μιὰν εἰρωνεία ὄλο ἐπιείκεια καὶ τρουφερὸ χαμόγελο. Ὁ Μεφιστοφελῆς διασκεδάζει σὰν νὰ βρῖσκονταν μπροστὰ σ' ἓνα παιδί.¹⁾ Ἡ παιδικότης τοῦ συντρόφου του τὸν κάμνει νὰ φωνάξῃ : «*Sancta simplicitas!*» — Μόλις ὁ Φάουστ δείξῃ πὼς θέλει νὰ ὑπακούσῃ σ' ἓναν ἠθικὸ νόμο, ὄχι ἐπειδὴ τὸ περιορισμένο μυαλό τὸ βρίσκει συμφέρον, μὰ ἐπειδὴ πιστεύει ἀπόλυτα σ' αὐτόν, ἡ εἰρωνεία τοῦ Μεφιστοφελῆ παίρνει μιὰν ὄψη φρικτῆ : γίνεται ἐχθρική καὶ ζητᾷ νὰ πληγώσῃ τὸν ἄλλον ὅσο μπορεῖ πιὸ βαθειὰ—θανάσιμα. Ἡ γεμάτη πάθος ἄρνηση τοῦ Φάουστ νὰ ψευδομαρτυρήσῃ—ἂν καὶ ἡ ψευδομαρτυρία θὰ τοῦ ἔρριχνε στὴν ἀγκαλιὰ τὸ κορίτσι πού τόσο ποθοῦσε—δείχνει πὼς ὁ Φάουστ θέλει νὰ μείνῃ μὲ κάθε τρόπο ἀληθινός. Νοιώθει κανεὶς πὼς ὁ Φάουστ ζῆ, ἐπειδὴ πιστεύει στὴν ἀλήθεια τῆς ζωῆς του. Ζωὴ καὶ ὑπαρξὴ χωρὶς ἀλήθεια δὲν θάταν γι' αὐτόν μήτε ζωὴ μήτε ὑπαρξὴ.—Μὰ τί εἶναι αὐτὸ πού ὁ Φάουστ τὸ βλέπει σὰν ἀλήθεια; Εἶναι πραγματικὰ ἀληθινό;—Ἡ ἐρώτηση αὐτὴ, πού ὑποβάλλει ὁ Μεφιστοφελῆς, κάμνει προβληματικὴ δλόκληρη τὴ ζωὴ, δλόκληρη τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Φάουστ.—Μήπως ἦταν ἀληθινοὶ οἱ ὄρισμοὶ πού ἔδωσε ὁ Φάουστ «για τὸ Θεό, γιὰ τὸν κόσμον καὶ γιὰ ὅ,τι κινεῖται μέσα του» στοὺς μαθητὲς του;—Τρομερὰ ἀνησυχητικὴ φράση γιὰ κάθε διδάσκαλο τῆς φιλοσοφίας! Ὁ Φάουστ συγκλονίζεται βαθειὰ καὶ γιὰ νὰ προστατεύσῃ τὸν ἑαυτό του, γιὰ νὰ σώσῃ ἀπὸ κάθε συζήτηση κι' ἀμφισβήτηση τὴν προσωπικὴ του τὴν

1) Goethe, ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 130 καὶ ἐπ.

ἀλήθεια, θὰ μετατόπιζε ἴσως τὴ συζήτηση στὸ γενικὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας. Μὰ ὁ Μεφιστοφελῆς δὲν τὸν ἀφήνει. Δὲν ἀσχολεῖται πιά μὲ τὸ φιλόσοφο Φάουστ, πού θὰ μπορούσε νὰ ξεφύγη σὲ μιὰν ἀπρόσωπη συνομιλία, καὶ κτυπᾷ τὴν ἀλήθεια τοῦ ἐρωτευμένου Φάουστ.

Σὰν νὰ μὴν τὸ ξέραμε!

Μήπως αὔριο δὲ θὰ ξελογιάσης,

Με ἥσυχη συνείδηση, τὴ δόλια τὴ Γκρέτα

Καὶ δὲ θὰ τῆς δώσης χίλιους δροκούς ἀγάπης ;¹⁾

Καμμιά περιττὴ λέξη. Τὸ πιὸ εὐαίσθητο μέρος μας τὸ πληγώνει πιὸ βαθειὰ ἢ πιὸ ἀπλῆ ἐρώτηση. Τὸ μέσο, πού χρησιμοποιοῦσε συνήθως ὁ Σωκράτης γιὰ νὰ κεντρίση καὶ νὰ ξυπνήση τὸ πνεῦμα, τὸ χρησιμοποιεῖ ὁ Μεφιστοφελῆς γιὰ νὰ σπρώξῃ τὸν ἄλλο στὴν ἀπελπισία καὶ στὸ θάνατο. Ὁ Φάουστ ταράζεται βαθειά. Κι' ἀντιμετωπίζει τὴ σαρκαστικὴ ἐρώτηση καὶ τὴν ἀμφιβολία, πού αὐτὴ τοῦ γέννησε μέσα του, ἀπαντώντας καταφατικὰ μὲ τὸ μεγαλύτερο πάθος.

Καὶ μάλιστα μὲ τὴν καρδιά μου!

Μὰ ὁ Μεφιστοφελῆς δὲν ὑποχωρεῖ.

Θαυμάσια!

Μὰ μήπως κ' ἡ αἰώνια πίστη,

Κι' ὁ μοναδικὸς παντοδύναμος ἔρως,

Κι' αὐτὰ θὰ βγαίνουν ἀπὸ τὴν καρδιά;

Τὸ κτύπημα τὸν πέτυχε. Ὁ Φάουστ δὲν μπορεῖ πιά ν' ἀκούση περισσότερο. «*Ἄσ' τα λοιπόν! Ναί!*» φωνάζει. Δὲν μπορεῖ ν' ἀντικρούση ὁλότελα τὸν Μεφιστοφελῆ. Κανεὶς δὲν μπορεῖ ν' ἀρνηθῆ πῶς κάθε πραγματικότης εἶναι φευγαλέα. Πῶς νὰ ὀνομάσῃ κανεὶς αἰώνιο καὶ τὸ πραγματικό; Κι' ὅμως πῶς μπορεῖ κανεὶς ν' ἀρνηθῆ τὴν πιὸ ὑψηλὴ του ἀνάγκη, θεωρώντας τὴν σὰν καὶ πού δὲν εἶναι ἀληθινὸ—σὰν μιὰ «*διαβολικὴ ψευτιά;*» Ὅλα κινδυνεύουν νὰ γκρεμισθοῦν, κι' ὁ Φάουστ δὲν μπορεῖ πιά νὰ σώσῃ παρὰ μόνο τὸ ὄνομα ἐκείνου, πού τὸ ποθεῖ μὲ ὁλόκληρο τὸ εἶναι του :

1) Goethe, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 132.

Σὰ λαχταρῶ,
 Για τὴ λαχτάρα, τὴν ἀντάρα
 Nǎβρω ὄνομα σὰ δὲν μπορῶ,
 Κι' ὄλα τὰ πιὸ ὕψηλὰ τὰ λόγια ἀδράχνω
 Καὶ τὴ φλόγα, πού μέσα μου ὄλος καίω,
 Αἰώνια, αἰώνια, ἀτέλειωτη τὴ λέω—
 Διαβολικὴ κι' αὐτὸ ψευτιὰ νὰ εἶν' ἄρα ;¹⁾

Πολλὲς φορὲς ὅταν ἔχομε φθάσει, σπρωγμένοι ἀπὸ κάποιον Μεφιστοφελῆ, μπροστὰ στὴν ἄβυσσο καὶ χάνομε κάτω ἀπ' τὰ πόδια μας τὸ ἔδαφος, πιστεύομε πὼς θὰ μπορούσαμε νὰ κρατηθοῦμε ἀπὸ λέξεις καὶ ὀνόματα.—Καὶ πράγματι. Λέξεις καὶ ὀνόματα ἔχουν κάποτε τὴ δύναμη νὰ μᾶς ξαναφέρουν στὸ στερεὸ ἔδαφος.

Ἐπάρχουν ὅμως καὶ ἄνθρωποι—(ὄχι πιά πλάσματα τῆς ποιητικῆς φαντασίας),—ἐλεύθεροι ἀπὸ κάθε μεφιστοφελισμό—(θὰ μπορούσαμε νὰ τοὺς θεωρήσωμε σὰν τὸ ἀντίθετο τοῦ Μεφιστοφελῆ), ἄνθρωποι πού δὲν τοὺς χαρακτηρίζει ἡ στενότης, μὰ ἡ πιὸ ὠραία εὐρύτης,—πού τείνουν πρὸς τὸ ὕψιστο μὲ τὴν πιὸ μεγάλη σοβαρότητα—καὶ πού ὅμως δείχνουν κι' αὐτοὶ τὴν πιὸ βαθειὰ δυσπιστία γιὰ τὴν αἰωνιότητα τοῦ ἔρωτος. «Ἡ πίστη εἶναι μιὰ χίμαιρα, δὲν ἀπαντᾷ στὴ φύση. Δὲν ὑπάρχει πιὸ ἀνόητο πλᾶσμα τῆς σκέψης μας ἀπ' αὐτὴν». Αὐτὰ διαβάζομε στὸ σημειωματάριο τοῦ ἀνδρός,²⁾ πού καυχόνταν (μὲ τὴν ὑπερηφάνεια ἐκείνου πού κατάκτησε κάτι μὲ τὸν πιὸ ἀκραῖο πόνο), πὼς μέσα στὴ μακρυνά του μοναξιά σπούδασε τὴ Φιλία, «ὅπως θ'ἄπρεπε νὰ σπούδαζε κανεὶς μιὰν ἐπιστήμη».³⁾—Ἐδῶ δὲν μιλεῖ πιά ὁ ἄνθρωπος, πού βλέπει παροδικὰ τὰ πάντα. Ἀντί-

1) Goethe, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 132 (τὴ μετάφραση τῶν στίχων πῆρα ἀπὸ τὸν «Φάουστ» τοῦ Κ. Χατζοπούλου, Ἀθήνα 1916 σελ. 143).

2) Πρόκειται γιὰ τὸν Ἰωάννη Ἰωακείμ Βίνκελμαν. (Γιὰ τὸ ἀπόσπασμα πού ἀναφέρομε βλ. Berthold Vallentin, Winkelmann, Berlin 1931, σελ. 101 καὶ 124. Γιὰ τὸν Βίνκελμαν γενικὰ βλ. τὴ μελέτη μας: Μυθολογία τοῦ Ὁραίου, Ἀθήναι 1937).

3) Ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Βίνκελμαν τῆς 22 Φεβρουαρίου 1765 πρὸς τὸν John Wikes (Zeitschrift für bildende Kunst, τόμος XXIII, σελ. 140). Πρβλ. καὶ B. Vallentin. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 157.

θετα. Ὁ BINCKELMAN εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς «πλατωνικὲς» ἐκεῖνες φύσεις, πού ἢ παροδικότης τῶν φαινομένων τοὺς εἶναι τόσο ἐχθρική. — πού τὶς ἀνησυχεῖ τόσο τὸ τυχαῖο τῆς φευγαλέας ἀτομικότητος, ὥστε τοὺς εἶναι ἀναγκαῖα ἢ ἀνύψωσή τους στὸ ὑπερατομικό, ἢ καταφυγή τους στὸ γενικό. Ὁχι στὸ γενικὸ τοῦ φυσικοῦ νόμου, ὅπου δὲ λυτρώνεται κανεὶς ἀπὸ τὸ βάρος τῆς ὑπαρξῆς του παρὰ χάνοντας τὸν ἑαυτό του, — ὅπως συμβαίνει κάποτε στὸν Μαρσέλ Προύστ, καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω. Ἡ ἀπόλυτη ἀτομικότητα τοῦ ἀγαπημένου δὲν εἶναι γιὰ τὸν Πλάτωνα παρὰ ἢ ἀντανάκλαση μιᾶς Ἰδέας. Μπροστά της προφέρει τὸ ὄνομα ἑνὸς θεοῦ. Ὁ Δίον γίνεται «δῖος». Μ' αὐτὴ τὴ μέθεξι στὴν ἰδέα καὶ στὴ θεία οὐσία ἀνυψώνεται ὁ ἀγαπημένος πάνω ἀπὸ τὴν ἀτομικότητά του.¹⁾ Ἔτσι κι' ὁ ἐρωτευμένος Βίνκελμαν ζῆ τὸν ἐρωτᾶ του σὰν κάτι πού «πηγάζει ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ αἰώνιου ἐρωτος», — βλέπει στὸ πρόσωπο τοῦ ἀγαπημένου «κάποιο ἔχνος ἀπὸ τὴν ἁρμονία ἐκείνη, πού ξεπερνᾷ τὸν ἀνθρώπινο νοῦ κ' ὑψώνεται ἀπ' τὴν αἰώνια σύνδεση τῶν ὄντων».²⁾ Δὲν ἀγαπᾷ τὸν ἀπλῶς μοναδικὸ κι' ἀναντικατάστατο, μὰ τὴν ἐνσάρκωση τῆς ἰδέας τοῦ Φίλου ἢ τοῦ Ὁραίου. Παραβλέπει τὸ αἶνιγμα τοῦ ἀπολύτως ἀτομικοῦ, γιὰ ν' ἀφιερωθῆ στὰ αἰνίγματα τῆς φιλίας καὶ τοῦ Ὁραίου. Ἦθελε νὰ συλλάβῃ τὸ «μεγάλον αἶνιγμα» τοῦ Ὁραίου στὴν αἰωνιότητά του καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ θαῦμα τῆς φιλίας, «πού πολλοὶ μιλοῦν γι' αὐτό, μὰ πού κανεὶς δὲν τὸ εἶδε», στὴν μυθική του καθαρότητα. Ἡ ὁρμή, πού ὠθοῦσε τὸν Βίνκελμαν σ' αὐτὴ τὴν πραγματοποίηση ἔβγαινε ἀπὸ τὸν πυρῆνα, ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ὑπαρξῆς του, — ἦταν ἢ πρώτη ὁρμή, πού ὀρίζει τὸ νόημα καὶ τὴν κίνηση μιᾶς ζαῆς, — ἦταν ἢ πρώτη ἀνάγκη τοῦ εἶναι του. Ἀπ' αὐτὴν κρέμονταν γιὰ τὸν Βίνκελμαν τὸ πᾶν. Ἐνοιωθε τὸν ἑαυτό του «γεννημένο» — καθὼς μᾶς λέγει ὁ Γκαίτε — γιὰ τὴν ὑψιστὴ μορφή τῆς φιλίας. «Δὲν αἰσθάνονταν τὸν ἑαυτό του παρὰ μὲ τὴ μορφή τῆς φιλίας. Δὲν τὸν ἀναγνώριζε παρὰ στὴν εἰκόνα

1) Πλάτωνος, Φαῖδρος 252 e.

2) J. J. Winckelmann, Kleine Schriften und Briefe, herausgegeben von Hermann - Uhde - Bernays, II. Band, Leipzig 1925, σελ. 240. Βλ. καὶ Μυθολογία τοῦ Ὁραίου, σελ. 31.

ένος ὄλου, πού τὸ συμπληρώνει ἓνας τρίτος.»—¹⁾ Ὁ Βίνκελμαν ἦταν ἡ ἐνσάρκωση τῆς ἀνάγκης τῆς φιλίας.—²⁾ Γι' αὐτὸ καὶ κεῖνο πού τὸ ἔλεγε «σπουδὴ τῆς φιλίας» δὲν μποροῦσε ν'ἄναι μιὰ ψυχρὴ, εἰρωνικὴ ἢ καὶ παιχιδιάρια παρατήρηση τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς,—μιὰ παρατήρηση πού γίνεται ἀπὸ ἀπόσταση. Ἡ σπουδὴ αὐτὴ—καθὼς μᾶς δείχνουν οἱ ἐπιστολές του—ἦταν ἡ γεμάτη πάθος σκέψη πού ζητᾷ νὰ φωτίσει τὴν ὑπαρξή, — μιὰ σκέψη πού πηγάζει ἀπὸ τὴ ζωὴ γιὰ νὰ δημιουργήσῃ ζωὴ, — μιὰ ζωὴ πού παίρνει τὸ νόημά της ἀπὸ τὴν ἀκούραστη τάση πρὸς τὴ φιλία καὶ πού ἀγωνίζεται μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις—ἀκόμη καὶ μὲ τὶς δυνάμεις τῆς σκέψης—νὰ ὑψώσῃ τὸν ἑαυτὸ της καὶ τὴν ὑπαρξή τοῦ ἀγαπημένου ὡς τὰ ὕψη ἐκεῖνα, πού ὁ Βίνκελμαν τὰ ὠνόμαζε «φιλία ἠρωϊκὴ». Στὸ σκληρὸ αὐτὸ ἀγῶνα δὲν ἔγραψε ὁ Βίνκελμαν οὔτε γραμμὴ γιὰ τὴ φιλία—(μὰ καὶ τί βγῆκε ποτὲ ἀπὸ τὴν πέννα του τὸ ἐντελῶς ἀσχετο μ' αὐτή;)—πού νὰ μὴν εἶναι γραμμένη μὲ αἷμα.— Μὰ τὸ αἷμα εἶναι ἀλήθεια.— Ἔτσι, κι' ἂν ἀκόμη ἢ χλεύη τοῦ Μεφιστοφελῆ μπορεῖ νὰ μὴν ἀναγνωρισθῇ ἀπὸ ὄλους σὰν ἀληθινὴ, ἢ διαπίστωση, πού ἔκαμε ὁ Βίνκελμαν σὲ μιὰ στιγμὴ τοῦ ἀγῶνος του, δὲν μπορεῖ παρὰ ν'ἄναι, γιὰ ὅσους τὴ βλέπουν μέσα στὴν κίνηση τῆς προσπάθειας πού τὴ γέννησε, συγκλονιστικὰ ἀληθινὴ.

Κάτι τὸ παρόμοιο νοιώθουμε καὶ στὸν πρῶτο λόγο τοῦ Σωκράτη στὸ «Φαῖδρο».³⁾ Ἀκόμη κι' ὁ Πλάτων, ὁ πιὸ μεγάλος μυσταγωγὸς στὴν ἐρωτικὴ αἰωνιότητα, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ σκληροὺς ζωγράφους τῆς ἐρωτικῆς ἀστάθειας. Τὸ θάρρος τῆς σύντομης, μὰ τόσο συνταρακτικῆς περιγραφῆς τοῦ ἀστατοῦ ἔρωτος, πού μᾶς δίνει, δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθῇ παρὰ μὲ τὴν τόλμη τῶν πιὸ παρακινδυνευμένων συγχρόνων ἀναλύσεων — ἐνὸς Μαρσέλ Προυστ παραδείγματος χάριν. Λίγοι μπόρεσαν νὰ μᾶς παραστήσουν τὸν ἔρωτα σὰν ἀρρώστια τόσο ἀληθινά, ὅσο ὁ Πλάτων. Κι' ὅμως οἱ πολλοὶ δὲν βλέπουν τὸ λόγο τοῦ Σωκράτη, πού μᾶς δίνει τὴν εἰκόνα αὐτὴ, παρὰ σὰν κάτι πού δὲν εἶναι ἀληθινό, σὰν ἓνα ρητορικὸ παιχνίδι, πού μόνο σὰν μορφὴ ἔχει

1) Goethe, Winckelmann, ἐνθ' ἄνωτ. τόμος XXX, σελ. 15.

2) B. Vallentin, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 124.

3) Πλάτωνος, Φαῖδρος 237 a—241 d.

κάποιο νόημα καὶ πού σάν περιεχόμενο εἶναι μιὰ «ψευδῆς δόξα». Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἐξηγήσωμε τὴν πλάνη: Τὴν ἀλήθεια τὴ φανταζόμαστε συνήθως σάν κάτι τὸ σταθερὸ καὶ τὸ ἀντικειμενικό, πού εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ κάθε ἄτομο καὶ τὴν κίνηση τῆς ζωῆς του, σάν κάτι πού μένει τελειωτικό κι' ἀμετάβλητο ἔξω ἀπὸ κάθε γίνεσθαι καὶ μακρὰ ἀπὸ κάθε ἀντίφαση. Γιὰ ὅσους βλέπουν ἔτσι τὴν ἀλήθεια, πῶς θάταν δυνατό νάσαι ἀληθινὸς ὁ πρῶτος λόγος τοῦ Σωκράτη στὸ «Φαῖδρο», ἀφοῦ τὸ περιεχόμενό του μοιάζει τόσο μὲ τὸ λόγο τοῦ Λυσία, πού δὲν εἶναι ἀληθινός, καὶ πρὸ πάντων ἀφοῦ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ ὁμιλητὴς τὸν χαρακτηρίζει σάν μὴ ἀληθινὸ κι' ἀφοῦ εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο τοῦ ἀναμφισβήτητα ἀληθινοῦ δεύτερου λόγου τοῦ Σωκράτη; Μπορεῖ ἡ ἴδια ρῆση νάσαι στὰ χεῖλη τοῦ ἑνὸς ἀληθινῆ καὶ ψεύτικη στὰ χεῖλη κάποιου ἄλλου—μπορεῖ νάσαι τὴ στιγμή τούτη ἀληθινὴ, νὰ γίνῃ σὲ λίγο ψέμμα κι' ὅμως νὰ μένη πάντα ἀληθινὴ; Στὸ λογικὸ πού, ἐπειδὴ δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ συλλάβῃ μιὰ ζωντανή, μιὰ κινούμενη ἀλήθεια, δίνει ἀρνητικὴ ἀπάντηση σὲ μιὰ τέτοια ἐρώτηση, μένει κλειστὸς ὁ χώρος τῶν πλατωνικῶν διαλόγων.—Ἡ μιὰ, τελειωτικὴ, ἀντικειμενικὴ κ' αἰώνια ἀλήθεια ἀποτελεῖ βέβαια στὸ πλατωνικὸ ἔργο τὸ τέρμα, πού πρέπει νὰ προσπαθοῦμε μὲ ὅλες μας τὶς δυνάμεις νὰ φθάσωμε καὶ ἰσχύει στὰ χεῖλη τοῦ Σωκράτη σάν τὸ μέτρο, πού μ' αὐτὸ πρέπει νὰ κρίνωμε κάθε βῆμα τῆς φιλοσοφικῆς πρυσπάθειας. Ἡ διαλεκτικὴ ὅμως, ὁ διάλογος τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου εἶναι, ὡς τὴ στιγμή τῆς ὑψιστῆς ἀποκάλυψης πού ἀγωνίζεται νὰ ἐπιτύχῃ, μιὰ ζωὴ ἀνήσυχη, πού γεννιέται ἀπὸ τὴν πάλη τοῦ ἀληθινοῦ μὲ τὸ ψεύτικο γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς πιὸ μεγάλης ἀλήθειας,—μιὰ ζωὴ πού δὲν μᾶς παρουσιάζεται ἀπρόσωπη κι' ἀσώματη, μὰ σάν ζωὴ ἀτόμων, πού ὑπάρχουν γιὰ μᾶς καὶ σάν κορμιὰ χειροπιαστά, θερμά, μὲ ὅλη τὴν τραγικότητα—κάποτε τὴν κωμικότητα—τῆς προσωπικῆς τους μοίρας. Ἡ κίνηση τῶν πλατωνικῶν διαλόγων δὲν εἶναι ἡ ἀχαλίνωτη περιπλάνηση μιᾶς ξεροζωμένης κι' ἀναιμικῆς σκέψης, μὰ ὁ δραματικὸς ἀγὼν ἑνὸς ἀτόμου, πού δὲν ἐκφράζει τὴν ὑπαρξή του μόνο μὲ σκέψεις, μὰ καὶ μὲ βαρὺ λόγον, καὶ μὲ κινήσεις τοῦ σώματός του, καὶ μάλιστα ὄχι γιὰ νὰ σπρώξῃ τὸν ἄλλον—πού κι' αὐτὸς μᾶς παρουσιάζεται σάν ἄτομο μοναδικὸ—σ' ἐξωτερίκευση τῆς γνώμης του, μὰ γιὰ νὰ τὸν ξυπνήσῃ, γιὰ

νά τὸν μορφώση, γιὰ νὰ τὸν σώση. Σ' ἓναν τέτοιον ἀγῶνα δὲν ἔχουν οἱ ξερὲς σκέψεις τὴν πρώτη θέση. Τὴ σχέση τους μετὰ τὴν ἀλήθεια δὲν τὴν προσδιορίζει ἡ σχέση τους μετὰ τὴν ὀρθότητα. Τὸ βάθος, ἀπ' ὅπου πηγάζουν,—ἡ σοβαρότης, πού τις συνέχει,—ἡ γνησιότης τῆς προσπάθειας, πού τις γεννᾷ,—ὁ ἔρωσ, πού τις διαπυρρώνει,—τὸ πάθος καὶ τὸ ἦθος εἶναι οἱ δυνάμεις πού προσδιορίζουν τὴν ἀλήθεια τους. Μιά τέτοια ὁμως ἀλήθεια δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κατὰ τὸ ἀκίνητο. Μιά τέτοια ἀλήθεια εἶναι ζωὴ—βρίσκεται δηλαδή σὲ ἀκατάπαυστο ἀγῶνα, σὲ διαρκῆ κίνδυνο. Σὲ μιὰ τέτοια κίνηση μπορεῖ ἡ ἀλήθεια νὰ γίνη ἢ καὶ νὰ εἶναι ἀναλήθεια—μπορεῖ ἡ ἀναλήθεια νὰ περιέχη ἢ καὶ νὰ γεννᾷ ἀλήθεια. Ἔτσι, κι' ὅταν ἀκόμη ἀναγκαζόμαστε νὰ χαρακτηρίσωμε τὸν πρῶτο λόγο τοῦ Σωκράτη στὸ «Φαῖδρο» σὰν ἀναληθῆ, ὁ λόγος εἶναι καὶ μένει τρομακτικὰ ἀληθινός. Μόνο ὅποιος ἔνοιωσε τὸν τρόμο τῆς ἀλήθειας, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ μὴν τὴν ἀναγνωρίση. Ὁ λόγος αὐτός μᾶς δείχνει μιὰν ἀπὸ τὶς δυνατότητες τῆς φύσης μας. Ἄν δὲν τῆς ἀντισταθοῦμε, μπορεῖ καὶ νὰ χαθοῦμε μέσα στὴν ἄβυσσὸς τῆς. Σωτήριες δυνατότητες εἶναι ἀνοικτὲς μπροστά μας. Μὰ γιὰ νὰ μπορέσωμε νὰ τείνωμε πρὸς αὐτές, πρέπει πρῶτα ν' ἀντικρούσωμε μετὰ ὄλο μας τὸ θάρρος καὶ τὴ σοβαρότητα τὸν ἔσχατο κίνδυνο σὰν ἀλήθεια. Τὴ φοβερὴ ἀλήθεια, πὼς ὁ ἔρωσ εἶναι μιὰ ἀρρώστεια, πρέπει νὰ τὴν ἀναγνωρίσωμε καὶ νὰ τὴ γνωρίσωμε ὡς τὸ βάθος τῆς, γιὰ ν' ἀνοίξωμε μπροστά μας τὴ δυνατότητα τοῦ γνήσιου ἔρωτος. Δὲν εἶναι μήτε σύμπτωση μήτε παιχνίδι τὸ ὅτι ὁ Πλάτων πρὶν νὰ μᾶς παραστήσῃ τὸν ἔρωτα σὰν σωτηρία, μᾶς τὸν παράστησε σὰν ἀρρώστια.

Ἐπιφορμὴ σ' αὐτὴ τὴν ἀπεικόνιση ἔδωσε ὁ λόγος τοῦ Λυσία,—ἓνας λόγος πού θὰ στέκονταν πολὺ κοντὰ στὸν ἀντίθετό του λόγο τοῦ Σωκράτη, ἂν τὸ ἦθος πού κάμνει τόσο ἀληθινὴ τὴν ὁμιλία τοῦ Σωκράτη δὲν ἔλειπε ἐντελῶς ἀπ' αὐτόν.—Πῶς θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ἦθος ὁ ἄνδρας ὁ περίφημος γιὰ τὴν «ἠθοποιία» του; Ὁ λόγος τοῦ Λυσία ἦταν ἐπιδεικτικὸς καὶ σκοπὸς του ἡ κοινωνικὴ ἐπιτυχία. Ὁ λόγος τοῦ Σωκράτη ἦταν ψυχγεργτικὸς καὶ σκοπὸς του ἡ παιδευτικὴ ἐπίδραση. Ὁ λόγος τοῦ Λυσία εἶναι ἓνα ρητορικὸ τεχνούργημα γεμάτο ἀξιώσεις, πού ζητᾷ μετὰ τὴν ὑποστήριξη μιᾶς σκανδαλιστικῆς παραδοξολογίας—«ὡς μὴ ἔρῳντι πρὸ τοῦ ἔρῳντος δέον χαρίζεσθαι»—νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ ἓνα

κοινό, πὸν θέλει νὰ σκανδαλισθῆ, τὴν ἐπιδοκιμασία. Οἱ ψυχολογικοὶ ἰσχυρισμοὶ του εἶναι παρμένοι ἀπὸ τὴν τρέχουσα ψυχολογία, πὸν ἰσχύει μέσα σὲ μιὰ «κοινωνία», πὸν βλέπει τὸν ἄνθρωπο ὄχι σὰν ἄτομο μὰ σὰν ἀντικείμενο παρατήρησης, πὸν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ «σχολιάσῃ». Ὁ ἄνθρωπος, ὅπως τὸν βλέπει ἡ κοινωνία, δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ὄν μὲ ὁρμές, πὸν ζητοῦν τὴν ἱκανοποίησίν του, καὶ μὲ μυαλό, πὸν ἀποβλέπει στὸ συμφέρον του, χωρὶς νὰ ἔχῃ τὸ δικαίωμα νὰ βγῆ ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς. Ἡ κοινωνία δὲν παρατηρεῖ τὸν ἄνθρωπο γιὰ νὰ τὸν κοιώσῃ, μὰ γιὰ νὰ μιλήσῃ γι' αὐτόν. Τὸ μεγαλύτερο θέλημα τῆς κοινωνικῆς συνομιλίας εἶναι ὁ ἔπαινος ἢ ἡ κατάκριση τοῦ πλησίον. Γιὰ νὰ δώσῃ ὁ Λυσίας στὴ σκανδαλιστικὴ του παραδοξολογία κάποιαν ὄψιν εὐπρεπείας χρησιμοποιεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τρέχουσα ψυχολογία, καὶ τὰ ἰσχύοντα κοινωνικὰ μέτρα.—Γιατί, ρωτᾷ, πρέπει νὰ προτιμοῦμε ἐκεῖνον πὸν μᾶς ἀγαπᾷ; Ἐπειδὴ αὐτὸς ἔχει περισσότερο τὴν ἀνάγκη μας; Μὰ ἂν ἦταν ἔτσι,—συνεχίζει τὴ σκέψη του γιὰ νὰ φέρῃ τὸ πρᾶγμα στὸ κοινωνικῶς ἄτοπο,—τότε θ'ἄπρεπε καὶ στὰ τραπέζια πὸν κάμνομε νὰ μὴν προσκαλοῦμε τοὺς φίλους μας, μὰ ἐκείνους πὸν τὰ ἔχουν περισσότερο ἀνάγκη: τοὺς ζητιάνους.—Κανεὶς «ἄνθρωπος τοῦ κόσμου» δὲ θὰ εἶχε ἀντίρρηση σὲ ἓνα τέτοιο ἐπιχειρημα. Μὲ τέτοια μέσα ἔκαμνε ὁ Λυσίας πραγματικὰ ἀναντίρρητους τοὺς ἰσχυρισμούς του γιὰ κάθε «ἄνθρωπο τοῦ κόσμου». Γιὰ ἓναν τέτοιο ἀπεδείχθηκε πράγματι πὸς ὁ νέος πρέπει νὰ παραδίνεται ὄχι σ' ἐκεῖνον πὸν τὸν ἀγαπᾷ, μὰ στὸν νηφάλιο πὸν τὸν θέλει.

Ἡ ἀξία τῆς πίστεως παίξει βέβαια σπουδαῖο ρόλο σὲ μιὰ τέτοια ἐπιχειρηματολογία. Ἡ πίστη εἶναι μιὰ σπουδαία κοινωνικὴ ἀξία, πὸν γιὰ τὴν κοινωνικὴ ψυχολογία — (ὁ Λυσίας, πὸν στηρίζεται στὴν ψυχολογία αὐτῆ, θεωρεῖ τόσο αὐτονόητο τὸ πρᾶγμα, ὥστε δὲν τὸ συζητεῖ κἀν) — χαρακτηρίζει μᾶλλον τὸν ἐραστή πὸν δὲν ἀγαπᾷ, ἀπὸ τὸν ἐραστή πὸν ἀγαπᾷ. Ἐνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα πλεονεκτήματα τοῦ λογικοῦ, τοῦ νηφάλιου, τοῦ ἐλεύθερου ἀνδρα, πὸν ὑπερασπίζει ὁ Λυσίας εἰς βάρος τοῦ ἑξαλλου ἐρωτευμένου, εἶναι ἡ πίστη του. Πὸς θὰ μπορούσε νὰ φανῆ ἄπιστος αὐτός, πὸν προσφέρει στὸ νέο τὴ φιλία του χωρὶς νὰ πιέζεται ἀπὸ κανένα πάθος, μὰ μὲ ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ ἑαυτοῦ του,—ὄχι μέσα στὴ σύγκριση τῆς ἀρρώστιας, μὰ

μέ την ἔλευθερία τῆς καθαρῆς σκέψης, — ὄχι γιὰ νὰ ἐλευθερωθῆ ἀπὸ τὸ σημερινὸ πόνον, μὰ γιὰ νὰ θερίση μελλοντικούς καρπούς; “Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι «σημάδια μιανῆς φιλίας πού θὰ βαστάξῃ πολὺ καιρό»; 1) Καὶ μήπως ὁ ἐρωτευμένος δὲν εἶναι τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς τοῦ πιστοῦ, δὲν εἶναι ἕκείνος, πού «ἄμα σβύσῃ τὴν ἐπιθυμία του θὰ ζητήσῃ πρόφραση γιὰ ἔχθρα»; Ἡ εἰκόνα αὐτῆ τοῦ ἔραστοῦ θὰ γεννοῦσε τὴν πιὸ βαθειὰ φρίκη, ἂν τὴν ἐπαιρνε κανεὶς στὰ σοβαρά, ἂν τὴν ἔβλεπε σὰν εἰκόνα τῆς ἀλήθειας. Στὸν κύκλο ὅμως, ὅπου εἶχε πέραση ὁ Λυσίας, ἡ σοβαρότης καὶ ἡ ἀλήθεια δὲν εἶχαν καμμιά θέση. Ὁ Λυσίας παρουσίαζε τὴν τρομερῆ αὐτῆ εἰκόνα μὲ τὸ χαμόγελο τοῦ ἀγύρτη πού βλέπει πὼς προκαλεῖ «αἴσθηση». Τὸ κοινὸ του ζητοῦσε ἀπὸ τὴν τέχνη νὰ τὸ ἐρεθίσῃ. Μὰ τὰ ἔργα πού συγκινοῦσαν ἓνα τέτοιο κοινόν, ἔχαναν μπροστὰ στὸ Σωκράτη ὅλη τους τὴ δύναμη. “Ὅ,τι θαύμαζαν σὰν ἔργο τέχνης οἱ ἄλλοι, φαίνεται ἐδῶ ἄτεχνο. 2) “Ὅ,τι φαίνονταν σ’ ἐκείνους ἀληθινόν, φαίνεται στὸ Σωκράτη ψεύτικο. 3) Ἐκεῖνοι ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὸ φρικτὸ νόημα τοῦ λόγου. Κανεὶς τους δὲν ἤξερε τί θὰ πῆ Λόγος. Ἀγνοοῦσαν τὴ δύναμη τοῦ Λόγου, 4) πού μπορεῖ νὰ συναρπάσῃ, νὰ συγκλονίσῃ, νὰ διαποτίσῃ, νὰ καθοδηγήσῃ τὴν ὑπαρξή. Ποιὸς ἀπ’ αὐτοὺς ζητοῦσε περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ λήῃ — ποιὸς περισσότερο ἀπὸ τὸ ν’ ἀκούῃ; — Πίσω ἀπὸ τὸν ἑλαφρὰ εἰρωνικὸ τόνον τοῦ Σωκράτη, σὰν μιλεῖ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Λυσία, μαντεύομε τὴν ἀγανάκτησή του.

Γιὰ νὰ βάλῃ τὰ πράγματα στὴ θέση τους, ὁ Σωκράτης θὰ ἀντιπαράταξῃ στὸ λόγο τοῦ Λυσία ἓνα δικό του λόγο μὲ τὸ ἴδιο θέμα — καὶ μάλιστα γιὰ τὸν ἐπιπόλαιον ἀκροατὴ μὲ τὸν ἴδιον τόνον. Θὰ μιλήσῃ ὅμως ἔχοντας πλήρη συνείδηση τῆς δύνάμεως τοῦ Λόγου, τοῦ νοήματος τοῦ Λόγου, τῆς εὐθύνης του. Ὁ Σωκράτης σκεπάζει τὸ πρόσωπό του μὲ τὰ χέρια του γιὰ νὰ μιλήσῃ. Θὰ πῆ μιὰ τρομερῆ ἀλήθεια. Θ’ ἀπακαλύψῃ—πίσω ἀπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ παιχνιδιοῦ, τῶν χειρῶν του καὶ τῆς ρητορικῆς μορφῆς—μιὰ σκοτεινὴ ἄβυσσος τῆς καρδιᾶς τοῦ ἀνθρώπου πού τὸν ἐγκατέλειψαν οἱ θεοί. Ὁ ἔρως, ὅπως τὸν βλέπει ὁ Πλάτων αὐτῆ τῆ στιγμῆ δὲν εἶναι θεός. 5) Ὅποιος κατέχεται

1) Πλάτωνος, Φαῖδρος, 233 c.—Ἡ μετάφραση αὐτοῦ καὶ τῶν παρακάτω χωρίων τοῦ «Φαῖδρου» εἶναι παρμένη ἀπὸ τὴν ὥραϊα, ἀνέκδοτη ἀκόμη μετάφραση τοῦ διαλόγου ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Θεοδωρακόπουλο.

2) Πλάτωνος, ἐνθ’ ἄνωτ. 262 c.

3) Πλάτωνος, ἐνθ’ ἄνωτ. 260 a.

4) Πλάτωνος, ἐνθ’ ἄνωτ. 271 c—d.

5) Πλάτωνος, ἐνθ’ ἄνωτ. 238b—c.

ἀπ' αὐτὸν κατέχεται ἀπὸ μιᾶ τρέλλα πού δὲν τὴν παραστέκουν οἱ θεοί. Εἶναι στ' ἀλήθεια φορικτὴ ἢ εἰκόνα τοῦ τρελλοῦ πού τὸν ἐγκατέλειψαν οἱ θεοί. Πῶς θ' ἄπρεπε νὰ κρατήσῃ μιὰ τέτοια κατάσταση, — πῶς θ' ἄπρεπε νὰ μείνῃ κανεὶς πιστὸς στὸν ἑαυτὸ του καὶ στὸν ἄλλον ; Ἡ λύτρωση ἀπὸ αὐτὸν κι' ἀπὸ τὴν ἀρρώστια θὰ ἦταν μιὰ σωτηρία.

Ἕνας τέτοιος ἐραστής — σύμφωνα μὲ τὴν τρομακτικὴ εἰκόνα τοῦ ἀπὸ τὸν Σωκράτη — εἶναι ὅσο κρατᾷ ὁ ἔρωτάς του «βλαβερός καὶ ἀηδιαστικός, μὰ καὶ σὰν περᾶση πάλι γίνεται ὕστερα ἀπιστος στὸν ἄλλον, ἀν καὶ γι' αὐτὸ τὸ ὕστερα ὑπόσχονταν πολλὰ καὶ μὲ πολλοὺς ὄρκους καὶ παρακάλια κι' ἔτσι ἴσια πού κατώρθωνε νὰ κρατᾷ τὸν ἀγαπημένο νὰ ὑποφέρῃ τότε αὐτὴν τὴν συντροφιᾶ, ἀν καὶ τοῦ ἦτανε φορτικὴ, μὲ τὴν ἐλπίδα γιὰ κάποια ἀγαθὰ. Τότε δὲ πού θὰ πρέπη νὰ κἀνῃ αὐτὰ πού ὑπόσχονταν, ἔχοντας ἀλλάξῃ μέσα τοῦ ἀρχοντα καὶ προστάτη, βάζοντας στὴ θέση τοῦ ἔρωτα καὶ τῆς μανίας τὸ νοῦ καὶ τὴ σωφροσύνη, ἔχει γίνῃ ἄλλος ἄνθρωπος χωρὶς τὸ παιδί νὰ τὸ ἔχη προσέξει. Κι' αὐτὸς βέβαια ζητᾷ νὰ τοῦ χρωστήῃ χάρη γιὰ τὰ τότε, θυμίζοντάς του ἐκεῖνα πού ἔκαμαν καὶ εἶπανε ἀναμεταξύ των, γιὰτὶ νομίζει πὼς μιλάει μὲ τὸν ἴδιον ἄνθρωπο· μὰ ὁ ἄλλος ἀπὸ ντροπὴ οὔτε νὰ εἰπῇ τολμάει πὼς ἔγινε ἄλλος ἄνθρωπος, οὔτε μπορεῖ νὰ κρατήσῃ τοὺς ὄρκους καὶ τὶς ὑποσχέσεις πού ἔδωκε ὁ προηγούμενος ἀνόητος ἀρχοντας μέσα του, γιὰτὶ τώρα πού ἔχει βάλει μυαλὸ καὶ φρονιμάδα προσέχει νὰ μὴν κάμῃ τὰ ἴδια μὲ τὸν προηγούμενο ἄνθρωπο καὶ γίνῃ ὅμοιος μ' ἐκεῖνον κι' ἔτσι ξαναγίνῃ ὁ ἴδιος. Καὶ γι' αὐτὸ γίνεται δραπέτης καὶ ἡ ἀνάγκη τὸν ἔχει κάμῃ ν' ἀθετήσῃ τὶς ὑποσχέσεις του, αὐτὸς πού ἦταν πρὶν ἐραστής, τώρα πού γύρισε τὸ φύλλο γυρίζει τὰ νῶτα του καὶ φεύγει. Μὰ ὁ ἄλλος ἀναγκάζεται νὰ τρέξῃ πίσω του γεμᾶτος ἀγανάκτηση καὶ νὰ ρίχνῃ κατάρες, γιὰτὶ δὲν ἔνοιωσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅλο τὸ ζήτημα, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἔπρεπε ποτὲ νὰ χαρίζεται σὲ ἄνθρωπο πού κατέχεται ἀπὸ ἔρωτα καὶ πού σίγουρα δὲν ἔχει τὰ μυαλά του, ἀλλὰ πὶὸ πολὺ σὲ ἄνθρωπο πού δὲν κατέχεται ἀπὸ ἔρωτα καὶ πού ἔχει τὰ μυαλά του».¹⁾)

1) Πλάτωνος, ἐνθ' ἄνωτ. 240—241c. (Μετάφραση Ἰ. Θεοδωρακοπούλου).

[Ἔπεται συνέχεια]